

თ. უორდანი.

I  
ქართული ენისთვის  
ბ რ ძ მ ლ ა.

1882—1910 წლებში.

II.

ვინ დაიცვა ქართული ენა სამეგრე-  
ლოს სამრევლო სკოლებში?

(ანტიკრიტიკა პასუხად პ. ი. თანცხავას და  
მის კამპანიას.)

ქუთაისი

სტამბა „ძმობა“ კავსაკაძის ქუჩა № 17.

1913



თ. ურდანიას.

I.

# ქართული ენისთვის ბ რ ძ რ ლ ა.

1882 – 1910 წლებში.

II.

35600

ვინ დაიცვა ქართული ენა სამეგრე-  
ლოს სამრევლო სკოლებში?

(ანტიკრიტიკა პასუხად ბ. ი. ფანცხავას და მის  
კამპანიას.)

*მ. ი. ვანახუაძე*  
*ბუნი:*  
*„ქართული ენის სამრევლო სკოლებში“*  
*1905 წ.*



ქუთაისი

სტამბა „ძეგა“, კავთაღის ქუჩა № 17.

1913

# ქართული ენისთვის ბრძოლა

1882—1910 წლებში.

ამ წარსულ ათიოდ წლის შიგნით ქართულს პრესაში იმდენი სიცრუე დაიწერა შესახებ ქართულ ენის მდგომარეობისა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, რომ მეტად საჭიროდ მიმაჩნია მტკიცე საბუთებით გაიფანტოს ის ნისლ-ბუზუსი, რომელიც ამ საკითხავს განზრახ შემოახვიეს შენ-ჩემობით და შურით დაბნელებულმა პირებმა, რომ ტალახი მოსცხონ ნამდვილს მოღვაწეებს, მათზე ჯავრი იყარონ, სამაგიერო გადაუხადონ.

ამ კაცების, ამ ცრუ-კორესპონდენტების მეთაური და სულის ჩამტვრეული გახდა ცნობილი ბ. ი. ფანცხავა, წვერი სამეგრელოს საეპარქიო საბჭოსი, უწინ ჩემი ტკბილი მეგობარი, მერე მტრად გადაქცეული. მიზეზი მისი ჩემზე გადაკიდებისა კერძო ხასიათის ანგარიშები იყო ჩვენს შორის და არავითარი კავშირი არ ჰქონია ქართულ ენასთან.

წინააღმდეგ, ბ. ფანცხავა იმდენად გულგრილი ბრძანებდა ქართულ ენისთვის ბრძოლაში, რომ სხდომებსაც მეტად იშვიათად ესწრებოდა (იხილეთ საბჭოს. ჟურნალები) და **5-6 წლის მის წევრობაში არც ერთი ქალაქი არ შემოუტანია საბჭოში დასაცველად ქართულ ენისა (ibid.)**

ამისთანა კაცი მე მიკიჟინებს „ლალატობას“!

ახლა ვნახოთ, თვით საქმე რას იტყვის: მოლალატე ვყოფილვარ მე თუ თავგანწირული დამცველი ქართულ ენისა.

1) პირველი ფაქტი. 1897 წლის დასაწყისს დირექტორმა ლევიცკიმ საშინელი „დაბეზღება“ დასწერა: სამეგრელოს სკოლები და ადგილობრივი სამღვდელოება ხალხს აქართველებენო, ქართულ პატრიოტობას აგონებენო, მეც მომიხსენია. დიდი ქალაქი იყო, მრავალ ფაქტებიანი. ეს ქალაქი ავიდა მინისტრამდი, იქიდან ობერპროკურორამდი, ამან ექსარხოსს.

ფიცხელი შეკითხვა გამოუგზავნა და ჩვენც პასუხი მოგვთხოვეს. ფოთში ეგონათ დავიღუპენითო!

ვინ მისცა მაშინ პასუხი ამ ქალაღღზე? ბ. ფანცხავამ? გინა საბჭომ? — არც ერთმან! ამ განსაცდელის დროს შემომეფანტნენ ისინი, ვინც დღეს ქართულ ენისთვის ვითომ გულმტკივნეულობენ, რათა თვისი გულის ღვარძლი ჩემდამო არ გამოუჩნდეთ. მაშინ მხარი მომცეს მხოლოდ განყოფილებათა ორმა თავჯდომარემ, სამიოდ სოფლის მღვდელმა და განსაკუთრებით ჩემმა თანაშემწემ მ. გაწერელიამ. შევადგინე მთელი ტომი „დოკლადი“, რომელშიც სასტიკად გავანადგურე ყველა მუხლები „დანოსისა“, ბოლოს მიუბრუნდი სამინისტრო სკოლების უფროსებს, დავამტკიცე ფაქტებით და ცხადლოდიკურ მოსაზრებით, თუ რამდენად მავნებელია მათი „პოლიტიკა“, ქართული ენის უარისყოფა, ეკლესიისა და სახელმწიფო ინტერესებისთვის და სხვა და სხვა.

გასკრა ჩემმა ქალაღღმა, ქართული ენა არათუ ვერ დასძრეს მედანოსნეებმა, არამედ მთავრობა მეტის ნდობით მოეკიდა მას, მეტი ფულიც გაიმეტა სკოლებასთვის, მეტი პატივისცემა მიაპყრო გურია-სამეგრელოს სამღვდლოებას სინოდის ობერპროკურორმა, რომელსაც ჩემი „დოკლადი“ მიართვეს. იმ დოკლადის შავს ვუგზავნი ყოვლადსამღვდლო დავითს დასამოწმებლად ამ ჩემის გაბედულის გამოლაშქრების.

რა აღიაქოთი ასტეხა ჩემმა ქალაღღმა თვით სამინისტრო სკოლების უწყებაში ეს „სექტერია“, ამის თქმა არ იქნება, ეს საგულისხმებელია იქიღამ, რომ მაშინვე მოაშორეს ქუთაისის გუბერნიას ცნობილი მტერი ქართულის ენისა (რომელმან განდევნა ქართული სამეგრელოს სამინისტრო სკოლებიღან), „მუნჯურ მეთოდის“ შემქმნელი და გამავრცელებელი ლევიცკი და თან გაყოღეს სენაკის მაზრის უფროსი, თავდადებული მომხრე ამ ღირექტორისა. ამასვე მოყვა სხვა რეფორმები სამინ. სკოლებისა (ინსპექტორების გამრავლება და სხ.) ამას შემდეგ ადგილობრივი პოლიციაც უფრო ღმობიერად ეკიდებოღა სამრეფლო სკოლებს, საღაც ქართული ენა გაბატონებული იყო ჩემსობას, და თვით სამინისტრო სკოლების მოხელენი.

თავის ქება მუღამ მძულღა და ამიტომ ჩემს მოქმედებაზე



სასარგებლოდ ქართულ ენის დაცვისა გაზეთებში ზოგიერთი-სებრ არ ვყვიროდი, სტრიქონიც არ დამიწერია, სხვებსაც ვუ-შლიდი, მაგრამ რას იზამ, როცა უსირცხვილო კაცუნები ცი-ლისწამების ცეცხლს წაგიკიდებენ, საშველს არ მოგცემენ, სა-ლაპარაკოდ ძალად გამოგაქენებენ....

2) მეორე ფაქტი. 1898 წ. შემთხვევის წინადადებით მთავრობამ ქართული ენის გაკვეთილები გაათანასწორა რუ-სულ ენის გაკვეთილებთან (9 გაკ. კვირაში 12 ის მაგივრად) ამის წინააღმდეგ არავინ ხმა არ ამოიღო, არც ბ. ფანცხვამ კამპანიითურთ, თუმცა ყველასა ესთხოვდი. თვითონ მე რო წე-რილობით ავმხედრებულვითყავ, უსათუოდ გადამაყენებდენ სამ-სახურიდან და მაშინ საქმე უარესად წახდებოდა, ჩემს მაგიე-რად „ტიმოშკას“ დანიშნავდენ... როცა ყველა ჩვენი „სერ-თუკიანები“ გამუნჯდენ და მარტო დამტოვეს (ამათ ხომ მა-მულიწვილობა ენის წვერზედა აკერიათ თვალთმაქცობისთვის, თორემ გულიდან ეს გრძობა რუსეთში ყოფნასავე ამოუბერ-ტყიათ, გადაგვარებულან!...), მაშინ გურია-სამეგრელოს „უს-წავლელ“ მღვდლებს მივმართე ცალ-ცალკე. ეს „უსწავლელე-ბი“ დამყენენ! მაშინ სამღვდელოების კრება მოხდა, რომელ-საც ვრცელი „დოკლადი“ მივართვი იმაზე, რომ ეპარქიის სკოლებში არ შეცვლილიყო 1884 წლის გეგმა და ქართულ ენისთვის 12 გაკვეთილი კვირაში. კრებამ განიხილა ეს „დაკ-ლადი“ და ერთხმად დაადგინა შუამდგომლობა ამაზე სინოდ-ში გაგზავნილიყო. ყველამ ხელი მოაწერა და მათშორის **თავჯდომარე დეკანოზმა რუსმა** (რალცევიჩმა). საქმე გაიჩარ-ხა მეგონა... ამაოდ! ეპისკოპოსმა არ დაამტკიცა და ასეთი რეზოლიუცია დააწერა (ოდნავ ვამოკლებ): „отказать... რა-დგან თფილისში იკრიბება **главный училищный советъ**, ეპა-რქიის მეტეალყურემ თ. ყორდანიამ იქ შეიტანოს თავისი აფი-ციალური მოხსენებაო“....

ამ **главный советъ**-ში მე არ მიმიწვიეს და ამ ნაირად ჩემმა ამდენის ხნის წვალეობამ ფუჭად ჩაიარა. მაშინ მე ეს გა-რემოება მოკლედ აღვნიშნე ჩემს წლიურს ანგარიშში, რომელ-საც ზემოხსენებული ჩემის ღვაწლის საბუთად ეპისკოპოსს დავითს მივართმევ. ხოლო მკითხველს ვთხოვ დააკვირდეს იმას, თუ რა ძნელს გარემოებაში ვიბრძოდი მე ქართულ ენის გასა-მარჯვებლად: „სერთუკიანებისგან“ დატოვებული, „ნასწავლ-

კაცებისგან“ დევნილი, მარტო „უსწავლელ მღვდლების“ ამარა, ეპისკოპოსიც რომ გზას არ გვაძლევდა!... წარმოიდგინეთ, რომ ეპისკოპოსი იმის ნებასაც არ მადლევდა, რომ მღვდელთა კრებას დავსწრებოდნი, — ანათორიანი არა ხარო. ხოლო ჩემის მხრით ამაზე მეტი თავგანწირვა ქართულ ენისთვის განა შეიძლება? რომ ჩემს პირდაპირს მთავრობას ასე აშკარად მის განკარგულებას უწუნებდი, სამღვდელოებას ვამხედრებდი, ОУЧЕТ-ებშიც არ ვმალავდი, ნუთუ ამას შემდეგ არ შეარცხვენთ, ბატონებო, იმ კაცებს, რომელნიც მე პატრიატიობას მიწუნებენ, ლალატობას მიკიჟინებენ, გაუბედველობას მწამებენ, და კერძოდ, ბ. ფანცხავას! აბა ნახეთ, თუ ამ სხვის გამკიცხველს როდისმე ერთი სტრიქონი მაინც დაუწერია დასაცველად ქართული ენისა არა თუ მთავრობასთან, არამედ თუნდ ფოთის საბჭოს მოსახსენებლად!...

3) **მესამე ფაქტი.** 1897 წელს ჩემის მოხსენების ძალით (№ 216) ბათუმის მასწავლებელი რუსი მალჩანოვი დაითხოვა და მის მაგიერ დაინიშნა **ქართველი** ქალი. ეს ბათუმის რუსებმა იწყინეს და საჩივრით მიმართეს ობერპროკურორს: რაოდა, ქართველებს რო რუსები სძულთ, იმიტომ რუსი დაითხოვესო და **ქართველს მისცეს რუსის ადგილი**ო. საჩივრის მიმცემნი იყვნენ ბათუმის დიდ-დიდი მოხელენი, სხვათა შორის ერთი აღმირალი (გრევე).

ეს საჩივარი მეტად საშიშარი იყო საზოგადოდ ქართველებისათვის და კერძოდ გურია-სამეგრელოს საბჭოსთვის: ამას დიდი რეპრესიები მოყვებოდა საზოგადოდ, განსაკუთრებით ქართულ ენის საზარალოთ. ამისთანა დროს ხმა უნდა ამოგველო, რაც უნდა დაგვეჯდომოდა. საბჭოს ხმა უნდა ამოელო, თავი ემართლებინა; ამას თხოულობდა ჩვენი საერთო საქვეყნო ინტერესი.

მერე ამოიღეს ხმა? — არც ნიკოლაძემ, არც ფანცხავამ...

ჩემი შიში გამართლდა: ობერპროკურორი გარისხებულიყო საჩივრის შინაარსით და ტელეგრამით უბრძანა ეპისკოპოსს გრიგოლს: „დაუყოვნებლად მიაქციეთ დათხოვნილი რუსი-მასწავლებელი მისს ადგილზე, ხოლო ქართველი მასწავლებელი, საბჭოსაგან დადგენილი, გადააყენეთო“. ესეთი ხეპრული განკარგულება, საქმის გამოუძიებლად, იყო დიდი შეურაცყოფა ჯერ ეპისკოპოსისა, მერე ეპარქიისა, ხოლო საბჭოს სრულიად

გაქარწყლებას ნიშნავდა, უკანასკნელს წერტილამდი დამკვირვებას.

რა თქმა უნდა, ამ ტლანქს განკარგულებას პობედონოს-ცევისას, რომელიც იმ დროს თითქმის ბრძანებლობდა მთელს სახელმწიფოს, მოყვებოდა სხვა უარესი განკარგულებანი ქართველთა დასაჩაგრავად, თუ დროზე საბუთიან პასუხს არ მისცემდნენ.

რა ქნეს ამ გაჭივრების დროს „სერთუკიანებმა“, საბჭოს წევრებმა? გაფხუკიანდნენ, საბჭოს წევრობაზე უარი განაცხადეს და თავ-თავისას წავიდნენ, — ვითომ დიდი „გმირობა“ ჩაიდინეს!... მერე თვითონ მიხვდნენ ამ ბავშობას და წევრობას დაუბრუნდნენ, მოინელეს ის მთავრობისაგან მიღებული პანდურიც, ხმაც არ ამოუღიათ საპროტესტოთ, თავის გასამართლებლად! მარტო მე დამტოვეს ბრძოლის ველზე.

მაშინ პროტესტის დაწერა მარტო მე ვიდე თავზე და, რადგან მთავრობაზე გაბუტულ „სერთუკიანების“ გავლენით სბაქომ არ ინება ჩემგან შედგენილის „დაკლადის“ განხილვა, ამიტომ ის „დაკლადი“ ეპისკ. გრიგოლს მივართვი. ამ ფრიად ნიჭიერმა მღვდელმთავარმა, დიდმა მამულიშვილმა, ის დაკლადი“ შემამოკლებინა, გადამასწორებინა და ხელახლა დამაწერინა **თავის სახელით** ობერპროკურორთან გასაგზანათ.

რა შეუდგა ამ ჩვენს თავ გამოდებას? ის შეუდგა, რომ პირადად მე შენიშვნა მივიღე პეტერბურგიდან — რად გაერიე მოლჩანოვის-რუსის გაგდებაშიო (თვით ასლს ამ ქალაქისას ეპ. დავითს მივართმევ). სამაგიეროდ სხვაფრივ ჩემმა ქალაქდმა, ეპ. გრიგოლის სახელით გაგზავნილმა (29 იან. 1898 წ.), სრული გამარჯვება მოიპოვა: საბჭოს განკარგულება რუსი მასწავლებლის გაგდებაზე არა თუ დაამტკიცა, არამედ ტელეგრაფით უბრძანა ადმირალ გრევეს და ბათუმის სკოლის კომიტეტს: „ახლავე გააგდეთ რუსი-მასწავლებელი მოლჩანო-



ვიო“. ეს ბრძანება იმავე დღეს შეასრულა გრევემ და კომიტეტმა. მოგვეხსნა სირცხვილი, გაწბილდენ და ლაფი გადაესხათ ბათუმელ მამეზღარა „ჭეშმარიტს რუსებს“! საბჭოს წევრობიდან ბუტიაობით წასულ სერთუკიან წევრებსაც ეამათ და მაშინ მაქებდენ, ბ. ფანცხავაც კი ჩემთან ლმობიერი გახდა, — ახლა კი ღალატობას მამრალეებს! განიცადეთ და იხილეთ, მკითხველო, ბ. ფანცხავას პსიხოლოგია...

4) ერთ დროს მეტად გადაგვეკიდნენ „ჭეშმარიტი რუსები“. ჩვენი საპრევილო სკოლები განსაკუთრებით აითვალწუნეს, რუსეთისთვის მაინებელად დასახეს, ქართველ სამღვდლოებს სასაცილოდ იგდებდენ და „სეპარატისტებად“ სახავდენ, გაზეთშიც დაურიდებლად სწერდენ. არავინ პასუხი არ გასცა, არც, წარმოიდგინეთ, ბ. ფანცხავამ!..

მაშინ რამდენიმე „უსწავლეღმა მღვდლებმა“ შემავალიანეს და მეც, რაც შემეძლო, დავწერე ვრცელი მოხსენება იმ გამათახსირებელ ბოროტებაზე, რომელსაც ჰქადაგებდენ წიგნებში და გაზეთებში იანოვსკიდან დაწყებული „ტიმოშკამდე“, განსაკუთრებით ქართულ ენის განდევნაზე სკოლებიდან და სხ. წავუკითხე კიდევ „სერთუკიან“ წევრებს საბჭოსას და თავჯდომარესაც. ყველამ მომიწონა, მაგრამ საბჭოში არ შემეტანიეს — საბჭოს საქმეს არ ეხებაო, ეპისკოპოსის საქმე არისო. ეპისკოპოსმაც (გრიგოლმა) პირველად არ მიიღო: ეს რო ობერპროკურორს ოფიციალურად მივართვა, მთელს ხროვას „ტიმოშკებისას“ გადავიკიდებ და აქ არ დამაყენებენო, ჩემი მტრობა ხომ არ გინდაო. მოვახსენე: ნება დამრთე, რომ ჩემის სახელით გაუგზავნო მეტქი.

დაფიქრდა ჭკვიანი და პატრიოტი მღვდელმთავარი, კიდევ წამაკითხა, მძიმე სიტყვები გამომამშვებინა, აქა-იქ შემამოკლებია, გადააწერინა და თავისის სახელით პეტერბურგს გაგზავნა. შენიშვნის მაგიერ იქილამ ტელეგრამით მადლობა მოუვიდა. მაშინ მე ის ჩემი „დოკლადი“ ჩემს წლიურს ანგარიშში შევიტანე ცალკე დამატებად. ეს „დოკლადი“, შეუმოკლებლად დაბეჭდილი, ბევრს დაურიგდა ყველა ეპარქიებში ყველასთვის ხელმისაწვდომია.

წაიკითხეთ, ბატონებო, და დარწმუნდებით, რომ იმ ბიუროკრატიების პარპაშობის დროს ამისთანა გამოლაშკრებას (და

მერე აფიციალურად) ბევრი გაბედავდა ჩვენში, გარდა ფოთელ „სერთუკიანებისა“?

გამიწყონენ ამაზე პოპეჩიტელი და დირექტორი. უკანასკნელმა ჩემზე შემოიტანა საჩივარი საბჭოში და პასუხი მოითხოვა. საბჭომ პასუხის დაწერა ისევ მე მომანდო და სოფრომ მგალობლიშვილს. უკანასკნელი მალე კანტორაში გადაიყვანეს და მე მარტომ მივეცი პასუხი, რომელმაც გაამუნჯა ტიმოშკები (ზემოხსენებულ საბუთებს წარვუდგენ ეპ. დავითს).

მ. მიკიჟინებენ, ბატონებო, ვითომ მე ვოსტორგოვის ყურმოჭრილი ყმა ვიყავ, მისის გამათახსირებელ პოლიტიკანობის განმახორციელებელი. უსირცხვილო კაცუნების მოგონილია ამისთანა ქორები.

რომ მკითხველი არ დავღალო, სამიოდ უეჭველ საბუთს წამოგიყენებთ:

ა) ჩემს აფიციალურ წლიურ ანგარიში (190<sup>2/3</sup> წ. გვ. 43) აი რასა ვწერ წინააღმდეგ მ. ვოსტორგოვის პოლიტიკისა: „*Всякій искренній русскій патріотъ... долженъ опираться на всемогущую евангельскую политику любви, а не хвататься за соломенку, полагая спасеніе въ разныхъ мелочныхъ соображеніяхъ* (როგორც ამას სჩადიოდა ჩემი უფროსი — მამა ვოსტორგოვი) *и мѣропріятіяхъ: Любовь все создаетъ и устраиваетъ, а вражда или нелюбовь все разрушаетъ* (ამ მტრობას რუსქართველშორის სთესდენ, როგორც ვიცით, ტიმოშკები და მათი ბელადები). *Одно лишь формальное преподаваніе... при политиканствѣ двухъ противныхъ* (რუსთა და ქართველ პატრიოტთა), *изъ которыхъ каждый выступаетъ подъ знаменемъ патріотизма, можетъ принести, - и уже принесло, — горькіе плоды... да сѣва да сѣв.*

ვინ გაუბედავდა მაშინ, იმ ბიუროკრატის ძლიერების დროს მ. ვოსტორგოვს მისის ძალმომრეობის პოლიტიკის დაწუნებას და სიყვარულის პოლიტიკაზე მითითებას, თუ არ კა-

ცი თავგანწირული, თავზე ხელაღებული, უძლიერესის მამულის სიყვარულით აღჭურვილი? და ამასთან ვის, — თავის უფროს და მერე ოფიციალურად! ამასთან ეს ხელაღებული თავის უფროს როგორ გზა-კვალს უწუნებს, კკუის ნახტომებს როგორ უჩვენებს, ამას ყურში კი არ ეუბნება თავის ბატონს მისს კაბინეტში, არამედ საქვეყნოდ ლაღადებს, მთელს საბჭოსთან თავსა სჭრის, თვით ეპისკოპოსს ამტკიცებინებს თავისის ბატონის უვარგისობას, მთელ მისის პოლიტიკის ყალბობას! ამითაც არ სჯერდება ეს ვიღაც თავგასული და ხელქვეშეთი მოხელე და ამ ნაკლულეგანებას თავისის ბატონისას ცალკე წიგნათ ჰბეჭდავს, მთელს იმპერიაში არიგებს, უმაღლეს მთავრობას აგონებს მძლავრის ბატონის უვარგისობას, მისს მოკლექუობას, გზა-შეშლილობას! არც ერთს ჩემს მეხსიერებაში ხელქვეითს მოხელეს ეს ვერ გაუბედნია, მით უმეტეს ქართველ მოხელეს (ბ. ფანცხავა კი გაბედავდა, ვოსტორგოვის ხელქვეითი ყოფილიყო!..) რა ძლიერ ღვარძლი უნდა ჰქონდეს კაცს, რამდენი პირადი სიძულვილი ჩემის პირადობისა, რომ ამისთანებს ხელს აფარებდეს, ამ დიდ ღვაწლთა მოძმისას განზრახ უმაღლავდეს ქვეყანას და იმავე დროს ქვეყანას ჭორებს სდებდეს, მოღვაწის მოღალატეობას ბუკნალარაში გაჰყვიროდეს, მისგანვე შეთხზულ-შეთითხნილ „საბუთებით“ ქვეყანას ატყუებდეს და თან ამ „გმირობით“ თავი მოჰქონდეს!..

ბ) მაგრამ ამაზე ძლიერ ფაქტს წინ დაგიდებთ, როდესაც ბ. ნიკოლაძემ სადილი გაუმართა ფოთში ექსარხოსს და მ. ვოსტორგოვს, სადაც 120 სხვა სტუმარი იყო მოწვეული, მაშინ იმ სადილზე კამათი გაიმართა მუნჯურ მეთოდზე და მეგრელების ქართველ ერთან ნათესაობაზე. ყველამ ვიცით, რომ ეს მეთოდიც მ. ვოსტორგოვის სანეტარო საპოლიტიკანო იარაღი იყო, ხოლო მეგრელების ქართველობას სრულიად უარჰყოფდა. შეიქნა ამაზე დავა. ექსარხოსმა მიბრძა-

ნა ამ ორ კითხვაზე ჩემი აზრი გამომეთქვა, როგორც სპეციალისტს, პედაგოგს და მოხელეს.

მეტად უხერხულ მდგომარეობაში ჩავევარდი: რადგან ექსარხოსმა და მ. ვოსტორგოვმა თავისი აზრი უკვე გამოთქვეს, მე უნდა იმათ საწინააღმდეგოდ მელაპარაკა, ამოდენა ხალხში უნდა შემერცხვინა დასადილი ჩამემწარებინა, უსიამოვნება მიმეყენებინა. რომელი „ჩინოვნიკია“, გაბედავდა ამ მდგომარეობაში მთავრობის საწინააღმდეგოდ გამოლაშქრებას და მერე იმ დროს, როცა ბიუროკრატია ფართაშებდა?

შუა ადგილზე გამოველი, პაექრობა ისე დავაყენებინე, რომ მსურველთ უნდა კითხვა მიეცათ, ხოლო მე იმ კითხვებზე პასუხი მომეხსენებინა. ჯერ მკითხეს მუნჯურ მეთოდზე, რომელსაც მხარს უჭერდა მ. ვოსტორგოვი. მე უარყავ ეს მეთოდი და „შედარებითი მეთოდი“ ვამჯობინე, ე. ი. რუსულენის შესწავლა ქართულ ენის დახმარებით. მე მკითხეს: მეგრელები ქართველნი არიან თუ არაო? მეც გადაჭრით აღვიარე, რომ მეგრელები ქართველები არიან და ქართული ესმისთ მეთქი. მეგონა, კიდე ბევრს კითხვებს წამოაყენებენ მეთქი, მაგრამ მეტი კითხვა არავინ დამსწრეთაგანმა არ მომცა. პაექრობა ამით გათავდა.

ეს პაექრობა აღწერილია ოფიციალურს ჩემს ანგარიშში (1902/3 წ. გვ. 29—31). მიუხედავად ამისა, ბ. ფანცხავა, ჰბედავს და უარყოფს ამას—ტყუილებიაო! ალბათ ბ. ფანცხავას ქართველი საზოგადოება ყრუ და მუნჯი ჰგონია, თორემ ვინ უნდა დააჯეროს, რომ ოფიციალურს ქალაქში ჩინოვნიკი გაბედავს ტყუილები გაურიოს: მაშინ ის სისხლის სამართალში მიეცემა და მერე ამისთანა საქმეში, როგორ შეუძლია იტყუოს, სადაც დაესწრენ თვით ექსარხოსი და ჩემი უფროსები და იმისთანა საკითხების განხილვაში, რომილნიც მათის აზრის საწინააღმდეგოდ გამოვთქვი: ის წლიური ანგარიში ორმა კომისიამ განიხილა და საეპარქიო საბჭომ მოიწონა, სადაც მწვევრად იყვნენ თვით ბ. ფანცხავა და ნ. ნიკოლაძე, ბოლოს

თვით ეპისკოპოზმა დაამტკიცა. აი ამისთანა მტკიცე საბუთებს უარყოფს ბ. ფანცხავა და ჭორებით უნდა მოატყუოს საზოგადოება!! ცრუმოწმეები კი „იშოვება“ და იათადაც ჰეთასობს ჩვენს ზნეობით გათახსირებულ ზოგიერთ „სერთუკიანთა პარტიაში“...

გ) კიდევ ერთ ფაქტს მოვიყვან იმისას, თუ რა გაბედულობით ვებრძოდი მე ქართული ენის გასამარჯვებლად თვით ჩემს პირდაპირს მთავრობას.

როდესაც, ამ შვიდიოდე წლის წინეთ, საოლქო საბჭოში გამოგვიწვიეს პროგრამების განსახილველად, დიდი დავა აგვიტყდა ქართულ ენის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. თავმჯდომარედ იყო ეპისკოპოსი გრიგორი (რუსი) და წევრებად ყველა რუსნი საეპარქიო მეთვალყურენი და მათ შორის ოლქის მეთვალყურე. მაშასადამე აქ იყვნენ ჩემი პირდაპირი უფროსები. ქართველებში, ჩემს გარდა, იყვნენ დეკ. თოხაძე და დეკ. კაპიტონ გაწერელია.

ამ კამათში ცხარედ და სასტიკად ვიცავდი ქართულ ენას და ჩვენს მეორეკლასიან სკოლებს — ბანძის, ამაღლების და სხ., რომელთა წართმევა უნდოდათ. რუსობა ბევრი იყო და მეტი ხმით თავისი გაჰყავდათ. მაგრამ მე მოვითხოვე ჩემი წერილობითი „ОСНОВЕ МНѢНІЕ“. მოხსენებულმა ორმა ქართველმა მხარი დამიჭირეს. მესამე დღეს წარვუდგინეთ ვრცელი საწინააღმდეგო მოსაზრებანი. ეს ქალაქი იმდენად საქმიანი გამოდგა, რომ წინანდელი დადგენილება მოიშალა და საქმე ჩვენდა სასარგებლოდ გათავდა. ეს ჩვენი ОСНОВЕ МНѢНІЕ და დადგენილება (კოპია) ხელში მაქვს და ეპ. დავითს წარვუდგინება. მოხსენებულნი დეკანოზნი გაწერელია და თოხაძე დამიმოწმებენ, თუ როგორი თავგამოდებით და დაჟინებით ვებრძოდი ჩემს უფროსებს ქართულ ენის დასაცავად. — ამისთანა კაცს განა ღალატი შეუძლია? მოღალატეა ის კაცი, რომელიც ამისთანა თავგანწირულ მოღვაწეს ჭორის იარაღით ძირს უთხრის და ხელფებს უკრავს.



ამნაირ მაგალითებით) რომ მე ჩემის უშიშრად მთავრობასთან შეტაკებით როცა ღმობიერებით ვერ მივალწევდი ქართველთა ინტერესის დაცვას სკოლებში) საესეა ჩემი ცხოვრება ახალგაზდობიდან მოხუცებულობამდე, როდესაც მე მიძულეს სამსახურზე ხელი ამელო. ამ შეტაკება-გამარჯვებათა ამბების აღწერით აქ არ მოვაწყენ მკითხველთ სმენას.

ოღონდ სულ მოკლედ ჩამოვთვლი იმ ნაყოფს, რომელიც მოუტანა ჩემმა ოც და თორმეტი წლის სამსახურმა ქართულ ენის გაბატონებას სასულიერო სკოლებში. ვრცლად მოთხრობა ამ ამბებისა ცალკე დაიბეჭდება სხვა დროს და სხვა ორგანოში.

1882 წელს დიდის მოხერხებით და თავგანწირვით საქმე ისე გაეჩარხე, რომ ჩემის პროექტით დავაარსებინე კათედრა ქართულის ენისა ყველა სასულიერო სასწავლებლებში.

1883 წელს, როდესაც ზემოხსენებულ გამარჯვებისა გამო დავკარგე ზედამხედველობა და უბრალო მასწავლებლობა ჩამაჩეჩეს სას. სემინარიაში, აქ დავიმეგობრე სემინარიის რექტორი და იქაური გავლენიანი მოხელეები და ბევრის ცდით და ხერხით შემოვატანიე შვიდი გაკვეთილი ქართულ ენისა სახელმწიფო ხარჯით და სავალდებულო საგნად. შემდეგ 1884 წელს ეს შვიდი გაკვეთილი (იმავე ხერხით) ცხრა გაკვეთილამდე გავამრავლებინე. შემდეგ 1885 წ. ეს ცხრა გაკვეთილი თერთმეტ გაკვეთილამდე ავაწევინე!—გავიდა კიდე ხანი და ეს თერთმეტი გაკვეთილი ქართულ ენის კათედრად გადავაქცევინე, რომელიც სინოდმა დაამტკიცა, სრული კათედრის ჯამაგირი დაუნიშნა, ქართულ ენის მასწავლებელს თანასწორი უფლებანი მიენიჭა სხვა კათედრების მასწავლებლებთან. ამასთან 1894 წ. დიდის მეცადინეობით გავატანინე სამრევლო სკოლების სამოსწავლო გეგმა, რომელიც სინოდმა დაამტკიცა. ამ გეგმით სამრევლო სკოლებში ქართული ენა გაბატონებულია: მას ჰქონდა თითოეულს განყოფილებაში 12 გაკვეთილი, მაშინ როდესაც რუსულ ენას ეჭირა მარტო ექვსი გაკვეთილი.

ახლა ისიც მიიღეთ სახეში, რომ ჩემის მეცადინეობით ეს პლანი სამეგრელოს სამრევლო სკოლებშიც შემოიტანა მთავრობამ თფილისის სემინარიის რექტორის მოწერილობით (თავმჯდომარეობდა სამოსწავლო საბჭოს). რამდენი იმეცადინა იანოესკიმ, რომ სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენა ამ გეგმით არ შემოდებულიყო, რადგან სამინისტრო სკოლებიდან მან უკვე სრულიად გააძევა ქართული ენა, მაგრამ ამისთანა საქმეებში, როგორც მეგრელს, რექტორი მუდამ მე მუკითხებოდა ან მე თვითონ განგებ ვერეოდი და ყოველთვის ვაქარწყლებდი იანოესკის საბუთებს. ამ ნაირად საბოლოოდ დაცულ იქმნა ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში მაშინ, როდესაც სამინისტრო სკოლებში ეს ენა განდევნილი იყო.

მართალია, რომ 1898 წლიდან სამინისტრო სკოლებშიც ორიოდ გაკვეთილი შემოიღეს ქართულის ენისა უფრო საჩვენებლათ, მაგრამ ესეც რამდენადმე ჩემის გავლენით მოხდა და აი როგორ: როდესაც მე დამნიშნეს მეთვალყურედ გურია-სამეგრელოს სკოლებისა, საოცარის სისწრაფით მრავლდებოდა რიცხვი სამრევლო სკოლებისა, ხოლო სამინისტრო სკოლები სამეგრელოში იცლებოდა. სამოც და ოთხი სკოლა ჩავიბარე 1896 წ., რომელთაგან მოქმედი იყო მარტო თორმეტი (დანარჩენი უსახლო, ზოგი მოგონილი, ცუდათ დაყენებული და სხ.). შეიდი წლის განმავლობაში ეს 64 სკოლა გამრავლდა 232 სკოლამდე: თან სკოლები ბავშვებით აივსო, გაიტენა ისე, რომ ზოგს ერთკლასიან სკოლებში ბავშვების რიცხვი ასამდი აღიოდა და მეტიც იყო, რაიცა კანონის წინააღმდეგი იყო და ამიტომ ანგარიშებში განგებ არ ვუჩვენებდით. რა იყო მიზეზი ამისი! მიზეზი ის იყო, რომ ქართულ ენის სწავლება სამრევლო სკოლებში წარჩინებულად დავაყენებთ (ქართული წერა-კითხვა); ხალხმა ეს დაგვიფასა, თავისი შეილები სამინისტრო სკოლებიდან სამრევლოში გადმოასხა, ბევრგან მასწავლებელსაც აკმაყოფილებდენ, სკოლას შენობებს და მი-

წას აძლევდენ, უერთგულებდენ, უვლიდენ. ძალა უნებურად სამინისტრო სკოლების მთავრობა იძულებული შეიქმნა, რო ქართული ენა შესახედავად მაინც შემოეღო სამეგრელოს სკოლებში, რომ მათი სკოლები არ დაცლილიყვნენ მოსწავლეთაგან—იმდენად თანაუგრძობდა ხალხი სამრევლო სკოლას.

დ) არა ნაკლე ღვაწლი მიმიძღვის მე, როგორც მეგრძოლს იანოვსკის პროექტისას. ამან ხომ ქართული ენა სამეგრელოს სკოლებიდან ამოაგდო. შემდეგ ამისა ხელი მიჰყო დასამხობად ქართველთ ეკლესიისა, ე. ი. საეკლესიო ენისა, სამეგრელოში. რაკი ტიმოშკებმა ქართული წირვა-ლოცვა ვერ მოშალეს სამეგრელოში, ახლა სხვა ხერხს მიმართეს იმავე მიზნის მისაღწევად: იმათ მოინდომეს ჯერ სკოლებიდან განედევნათ ქართული ლოცვა, რომ მერე ეკლესიიდანაც განედევნათ ქართული ლოცვები. სკოლა ხომ „პოპეჩიტლის“ ხელში იყო. ამან ვილაც ნაძირალებს ქართული ლოცვები მეგრულად გადაათარგმნია და ექსარხოსის დასტური ითხოვა. აქ ისევ მე დაფუხვდი. ის ნათარგმნი გავურჩიე და გავუქარწყლე; საქმე ჩაეფუშა. მაშინ იანოვსკიმ გაასწორებინა ნათარგმნი, ჩემდა გაუგებრად ექსარხოსისაგან დაბეჭდვის ნება მიიღო, დაბეჭდა მეგრული ლოცვები. ეს მე შემატყობინა ნეტარხენებულმა ალექსანდრე ეპისკოპოსმა. მაშინ ისევ მე გავერიე ამ საქმეში. ის დაბეჭდილი ლოცვები კრიტიკის ცეცხლში გავატარე და დიდი დოკლადი ამ საგნის შესახებ ექსარხოსს მივართვი. გაჩერდა საქმე. ბევრი მელაპარაკა საკომპრომისოდ მღვდელ-მთავარი, მაგრამ მე მაგრად ვიდექ ჩემს რწმენაზე, რომ მეგრელებს ქართული ლოცვები არა ნაკლე ესმისთ, ვიდრე თვით ქართველებს მეთქი: მეგრული ენა ძველი ქართული ენა არის მეთქი და ამიტომ მეგრელებს ძველი ქართული უკეთ ესმით, ვიდრე ქართლ-კახელებს მეთქი. თანდათან დავიყოლიე ექსარხოსი, მაგრამ იმაში არ დამეთანხმა, რომ ვითომ თითო ოროლა მეგრელებისთვის გაუგებარი სიტყვა ლოცვებში არ ერიოს და სწორედ ამ რამდენისამე სი-

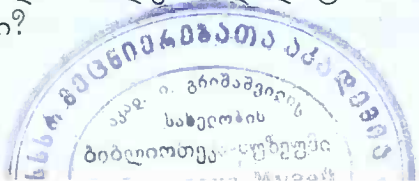
ტყვის მეგრულად გადათარგმნვა მთხოვა... აქ კოველისფრის თქმა არ შემოიძლია, ოღონდ ამას კი ვიტყვი, რომ ექსარხოსმა ამისრულა ჩემი თხოვნა და ეს საქმე ატვირთა ჩემგან დასახელებულ კომისიას ეპ. ბესარიონის თავმჯდომარეობით. კანტორის უქაზიც მოგვივიდა: ქართულ ტექსტს ლოცვებისას სტრიქონს ქვეშ მოუწერეთო მეგრული თარგმნვა იმ ცალცალკე სიტყვებისა, რომელნიც მეგრელებს არ ესმისთო. კომისიამ კარგად გაიგო, რომ ეს მელიაზე ნათქვამს ანდაზას მოაგავდა („სახლში ოღონდ კუდი შემოაყოფინეთ და მერე როგორ გავბატონდე იქ—ის მე ვიციო“) და ამიტომ ფრიად ვრცელი პასუხი მისცა ექსარხოსს. დაწერა ამ დოკლადისა მე მომანდეს. რამდენი უსიამოვნება ამაზე მე მომადგა, პირადად მე—ამაზე არას ვიტყვი, ხოლო იანოვსკისგან დაწყებული საქმე სამუდამოდ ჩაიფუშა.

მართალია, ერთჯერ კიდე სცადეს საქმის გამობრუნება და ეპ. გრიგოლს მიანდეს ამ ჩვენგან ჩაფუშულ საქმის გამოკეთება, მაგრამ შორსმჭვრეტელმა ღვდელ-მთავარმა ახალი ძალა მისცა ჩვენს ნაწარმოებს; მან გარია ამ საქმეში სამეგრელოს ბლანოჩინები და ნასწავლი კაცები, რომელთაც სრულიად დაამოწმეს ჩვენის კომისიის დასკვნა და მრავალი ახალი საბუთებიც შეჰმატეს. აქაც გაუხუნდათ ლილახანა პოლიტიკან-ჩინოვნიკებს. „მეგრული ლოცვები“ საუკუნოდ განიდევნენ. თვით საბლერმა თფილისში ჩვენდა თანდასწრებით განიხილა ჩვენი ნაწარმოები და იანოვსკის პოლიტიკანობას აცხა უთხრა.

აი, რამდენი ფაქტები ჩამოვთვალე ჩემის მოქმედებისა, და კიდე მეტი დამრჩა ჩამოსათვლელი, მაგრამ ვისაც წინ აღებული აზრი არა აქვს ჩემდა წინააღმდეგ, იმისთვის ჩამოთვლილის მეხუთედიც კი საკმარისია იმისთვის, რომ უზაკველმა მკითხველმა სვინიდისის ქვეშ აღიაროს, რომ მე არა თუ არა ვარ მოღალატე ქართულის ენისა, არამედ უერთგულესი დამცველი მთავრობის წინ სამშობლო ენისა, მრავალ-ტანჯული მოღვაწე სამშობლო ენისა სასულიერო და სამრევლო სკო-

ლებში; ამასთან თავგანწირული მუშაკი ქართულ ენის, მწერლობის, ისტორიის და არქეოლოგიისა. რომელმაც ამ საქმის წინ წასაწევად „არა ვეც რული თვალთა და არცა განსვენება ხორცთა“, რომელმაც ყოველი ხორციელი სიამოვნება და თვით ოჯახური ბედნიერება ამ ჩემს სატრფო იდეალს შევესწირე. „ჭირსა და იწროებასა შინა“ მრავალჯერ ჩავარდნილმა, დევნილ-წვალელებულმა მეჭორეთაგან, რომელსაც ზოგიერთი ადგილობრივი გაზეთები პირზე ხელს მაფარებდენ: არ გაბედო ხმა არ ამოიღო ბ. ფანცხავას—„კალმის“ წინააღმდეგ და იმავე დროს ცრუთა და მეჭორეთა გუნდს ფართედ კარს უღებდენ საცილისწამებელად...

35600 გ) კერძოდ, იმერეთში გადასვლის შემდეგ მე აღმიდგენია ქართულ ენის უფლება სვანეთის სკოლებში (სადაც ქართული ენა გადაგდებული იყო 1903 წლიდან) და თვით იმერეთის სამრევლო სკოლებში ამ სკოლების ჩაბარების დროიდანვე ქართულ ენას მიეცა სრული პროგრამა, ახალი მართებული გეგმა 1905 წლისა. ამ გეგმის შემუშავება განათლებულ ეპ. ლეონიდის ჟანკარგულებით მოხდა ქუთაისში ჩემს თავმჯდომარეობით, შემუშავდა ორისავე ეპარქიის (სამეგრელოს და იმერეთის) წარმომადგენელთაგან. ახლად შემუშავებული პროგრამა ჩემისავე ხელით დაიწერა რამდენადმე ბ. ი. სანებლიძის დახმარებით, დაიბეჭდა და სკოლებს დაურიგდა სახმარებელად. დააკვირდით, რა სასტიკად იცავს ეს პროგრამა ქართულ ენას და ებრძვის უკუღმართობას! განა შეიძლება კაცმა (თუ არ პირშავმა!) გაბედოს და სთქვას: რომ ვინც ეს შეიმუშავა და ხელი მოაწერა ასეთს გაბედულ აზრებს, ის მოლალატეაო?! დაუმატეთ ამას ისეც, თუ რა სასტიკად ვიცავდი მე ჩვენის ეკლესიის თავისუფლებას (ავტოკეფალიას) იმ ორ რაპორტებში, რომელიც მე მივართვი ჩვენს სათაყვანო მღვდელმთავარს ლეონიდს. ის რაპორტი, ის ბროშიურა და ის ახალი პროგრამა ხომ დაბეჭდილებია, ყველასთვის ხელმისაწვდომი—განიცადეთ და იხილეთ!, ლალატობა სწერია შიგ, თუ ქვეყნისთვის ღვაწლი?





ახლა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას და „კალამს“: ამაების მოქმედი მართლა მოლაღატეთ მიაჩნიათ, თუ ხუმრობდენ, ხათრისთვის ხალხს ატყუებდენ?! „ვფამე, რამეთუ დავკნინდით და მოგვაკლდა ჩვენ“! ვაჟ, რომ ჩვენში ძალლი პატრონს ვერ სცნობს!

აბა ერთი მითხარით, რომელს „ჩინოენიკს“ ქართველთაგანს ამდენი ბრძოლა აუტანია ქართულ ენის შემოსაღებად და გასამარჯვებლად სასულიერო-სასწავლებელ-სამრევლო სკოლებში, რამდენიც მე მიკისრია? სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნო, რომ არც ერთს. თითქმის ოთხმოცის წლის განმავლობაში (1801—1881 წ.) სასულიერო სემინარიაში ქართულის ჭაჭანება არ ყოფილა, თუმცა ქართველი პროფესორები ბევრნი იყვნენ: მაგ. პლ. იოსელიანი, დ. ფურცელაძე, ქიქოძე, ჭონქაძე, ი. გოგებაშვილი, გ. ხელიძე, ტურიევი (ე. ი. ტურიაშვილი), ნ. მცხვეთაძე და სხ.—და წარმოიდგინეთ არც ერთჯერ ქართულ ენის შემოღებაზე ხმა არ ამოუღიათ. სემინარიის არქივი გაჩხრეკილი მაქვს, მაგრამ ქართულ ენის შემოღებაზე რო ვისმე ხმა ამოეღოს, იმისი ხსენებაც არ მოიპოვება იმ ქალაქებში 1810 წლიდან: ცხადია, რომ ამას ვერაგინ ჰბედავდა, აგრეთვე სასულიერო სასწავლებლებში: ერთი გროშიც სახელმწიფო ფულიდან არ დახარჯულა ქართული ენისთვის; ქართულს წერაკითხვას მღვდლების ხარჯით ასწავლიდენ მარტო მოსამზადებელ კლასებში (მაშინდელ 1—2 კლ.); სხვა კლასებში მისი ჭაჭანებაც არ იყო! არც არავის ხმა ამოუღია ამ უკუღმართობის წინააღმდეგ. ეგრეთვე სინოდის კანტორაში: ექსარხოლის გარდა თითქმის სულ ქართველნი ეპისკოპოსნი და არქიმანდრიტნი იხსდენ კანტორის მწევრად და—წარმოიდგინეთ—არც ერთს კრინტი არ დაუძრავს სამშობლო ენის სასარგებლოდ ანუ მის მღვეწელთა საწინააღმდეგოდ. გულისხმიერად დააკვირდით ამ სამწუხარო ფაქტს და მაშინ ცხადათ დაინახავთ, რამდენად სვინიდის დამწვარნი იყვნენ და არიან ის პირნი, რომელნიც ასე უსაბუთოდ ქორების იარა-

ლით სცდილობენ სახელი გამიტეხონ, თავი მომჭრან ქვეყნის თვალში, მოლაღატეობა გამიბედონ იმ კაცს, რომელსაც ჩემს მხრებზე ოცდაათს წელიწადს მიტარებია მთელი სიმძიმე ქართულ ენისთვის, მუდამ გამარჯვებულს ბრძოლაში მთავრობასთან, რომელსაც ქართული ენის კათედრა დამიარსებინებია ყველა სას. სასწავლებლებში, სემინარიებში, სამრევლო სკოლებში გამიბატონებია სამშობლო ენა, სამეგრელოში მომიგერებია მძვინვარე ვეშაპნი ქართულ წირვა-ლოცვისა და სამწერლობო ენისა...

ქვემო ჩვენ ვარლვევთ ბ. ფანცხავას მიერ წამოყენებულს ვითომ ჩემს „სალაღატო“ აფიციალურს მიწერ-მოწერას, რომლისაგან მკითხველი დაინახავს, რომ ის მიწერ-მოწერანი სალაღატონი-კი არ იყვენ, არამედ, პირიქით, ქართულ ენას იცავენ. მოხსენებული წერილი არ დამიბეჭდა „ცნობის ფურცელმა“: თუ 240 მანეთს გამოგზავნით მაშინ დაგიბეჭდავთ!.. ცალკე გამოცემა დავაპირე, ცენზორის ნებართვაც ავიღე, მაგრამ დღემდე დაუბეჭდავი დამრჩა.

შარშან „კოლხიდაში“ (მარტის №) ბ. ფანცხავამ ისევ განიმეორა უკადრისი ჩემი ლანძღვა: თ. ჟორდანიას მატყუარაა, არ დაუჯეროთ, მისი „ქრონიკებიც“ მატყუარანი არიანო, მამულიშვილობას რო იჩემებს, ეს სულ ტრამახობააო, (ე. ი. მე) იმდენი სალაღატო ქალაღდეები დაგბეჭდეთ მისგან ხელმოწერილებიო, რომ მიკვირსო, თავი როგორ უნდა გამოყოს საზოგადოებაში და სხ. და სხ. ქართულის დაცვა კი არა, თ. ჟორდანიას ზედიზედ ქალაღდეებით გვახრჩობდა, არიქათ, მალე შემოიღეთო ახალი უკულმართი გეგმაო, ხოლო საბჭოს შეკითხვებზე ხმას არ გვცემდაო და სხ.

რადგან აქ ცოტა რამ დასძინა ბ. ფანცხავამ, ამიტომ ქვემო დაბეჭდილს ჩემს ანტიკრიტიკას ცოტას რასმე დავსძენ, სახელდობრ:

ა) 1902 წლის გეგმის მალე შემოტანა სამეგრელოს სკოლებში მეტად საჭირო იყო თვით ქართულ ენის დასაცავად და

ამასთან არც საბჭოს შეეძლო ის გეგმა არ შემოიტანა, რადგან ეს მთავრობის ბრძანება იყო და არა სათათბიროდ გადმოცემული კითხვა. ამასთან ის ახალი გეგმა წარმოადგენდა იმავე ძველ პროგრამას, ოღონდ ოთხად გაყოფილს, რომელშიც ქართულ ენას დათმობილი ჰქონდა ოთხსაე განყოფილებაში 18 გაკვეთილი ყოველ კვირაში. აბა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას, რა მიზეზით არ არიგებდენ სკოლებში იმ პროგრამებს ოთხწლოვან კურსის შემოსაღებად? საბჭოს ხმაც არ ამოუღია წინააღმდეგ ოთხწლოვან კურსის შემოღებისა და არც დაუწუნია ქართულ ენისთვის გადაღებული 18 გაკვეთილი; არც ბ. ფანცხავას, არც ნ. ნიკოლაძეს და არც სხვა მწვევრებს კრიტიკ არ დაუძრავთ ამაზე, როგორც ეს საბჭოს ჟურნალებიდან სჩანს (სექტემბრიდან 1902 წლისა 1904 წლის დასასრულამდე). მაშ რა საჭირო იყო ჩემი ცალკე გამოქვენება?

აი იმის მიზეზი, რომ, როცა საბჭომ მალალ მთავრობის მოწერილობა (20 აგვ. 1902 წ. № 931) მე გამომიგზავნა (24 ოკტ. № 398) „на заключение“, მაშინ მე პასუხის მიცემაც არ მინდოდა, რადგან ვისაც ჰკითხავდენ, იმას უნდა მიეცა პასუხი: საბჭოს ჰკითხავდენ და საბჭოსვე უნდა მიეცა პასუხი და არა მე, როგორც მეთვალყურეს. მაგრამ რადგან დაჯინებით მკითხავდენ, მეც ასეთი გადაკრული პასუხი მივეცი: „по прямому смыслу онаго отношенія новые учебные планы (съ распредѣленіемъ учеб. матеріала на четыре года для ц-школъ груз. Экзархата) должны быть разосланы по школамъ для руководства при преподаваніи, что, однако, не исполнено, несмотря на неоднократно письменныя и словесныя мои настоянія, вслѣдствіе чего ц—школы Епархіи въ настоящемъ году остаются безъ учебныхъ плановъ“, ე. ი. ამ წელიწადს ოთხწლოვანი კურსი სკოლაში შემოღებული არ იქნება და მეც პასუხისმგებლობა მომიხდია მეთქი. როგორც ვსთქვი, ოთხწლოვანი კურსი სამწლოვანის მაგიერ დიდი შე-

ღავათი იყო ჩვენის სკოლებისათვის და კერძოდ ქართულ ენის წარმატებისათვის, რადგან რასაც აქამდე სამ წელიწადს ასწავლიდენ, ამას იქით იგივე სამოსწავლო მასალა ოთხ წელიწადს უნდა ესწავლებინათ. ეს შეიგნეს იმერეთის და ქართლ-კახეთის სკოლებისსაეპარქიო საბჭოებმა და ამიტომ ის ახალი სამოსწავლო გეგმა მაშინვე მიიღეს. — ახლა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას: რაში დაინახა იქ ჩემი ღალატი ქართულ ენისა?!

კერძოდ იმერეთის ეპარქიის საბჭომ, რომელთა მწევრებში ითვლებოდენ ჩვენი ცნობილი პატრიოტები (მ. კელენჯერიძე, მ. ჩოგოვაძე, დეკანოზი ცაგარელი, დ. ჭეიშვილი, დ. შვანგირაძე, დ. დათოშვილი, ბ. კასაბიევი და სხ.), ხმა ამოუღებლივ მიიღო ახალი გეგმა, რადგან ამ ახალ გეგმაში ვერაფერი საღალატო ვერ ნახა და დაადგინა: „УЧЕБНЫЙ ПЛАНЪ ПРИНЯТЬ ВЪ СВѢДѢНІЮ И ИСПОЛНЕНІЮ И РАЗОСЛАТЬ ПО ШКОЛАМЪ“ (იხ. ჟურნალი იმერეთის საბჭოსი 1902 წ. № 14, მუხლი 13). რადგან სკოლებს არ ეყო გამოგზავნილი ახალი გეგმები, საბჭომ ახლად გამოიწერა ეს გეგმები, ხოლო იმერეთის ეპარქიის სკოლების მეთვალყურე მ. კელენჯერიძემ, ამ ახალ გეგმით შეადგინა გაკვეთილების გაწესრიგება (расишеаніе уроковъ), და საბჭოსთვის არ უკითხავს ისე. კიდევ დაუგზავნა სკოლებს სახელმძღვანელოდ, რომლის განკარგულება შემდეგ დაამტკიცა საბჭომაც (იხ. ჟურნალი იმერეთის საბჭოსი № 16, 10 ოქტომბრის). ეს ჟურნალი დაამტკიცა იმერეთის ეპისკოპოსმა, ცნობილმა ქართველობით ლეონიდემ.

მაშ თუ ბ. ფანცხავა ზემოხსენებულს ჩემს „საღალატო“ აფიაციალურს პასუხში, იოტის ოდენაც არის ღალატს მართლა ამჩნევდა (და არა განზრახ მამბეზლარობდა, განგებ ატყუებდა საზოგადოებას, რომ სამაგიერო გადაეხადა ჩემთვის პირადის ანგარიშებისთვის), პირველად მოღალატეობა ეპ. ლეონიდისთვის უნდა ეკიჟინა, რომელმაც დაამტკიცა იმ საბჭოს ჟურნალი (№ 14, 10 ოკტ.), მერე ზემო ჩამოთვლილი ქართლ-კახეთის და იმერეთის საბჭოს მწევრებისთვის, რომელთა შორის

ირიცხებოდენ ცნობილნი ქართველნი პატრიოტნი და მწერალნი. რაღა მე ამომიღო მიზანში? რატო ამათ კალთას აფარებს და მარტო მე მისისტიკინებს?

თუნდაც რომ ბ. ფანცხავამ იმერეთის საბჭოს მწერლებს და ებ. ლეონიდს ღალატი დაუმტკიცოს (ნუ იყოფინ!), იმ შემთხვევაშიც მე მოღალატეებში ვერ გამრევს და აი რატომ:

ა) მე არც ის „ახალი გეგმა“ მიმიღია სკოლებში, არც დამიგზავნია, არც შემიდგენია იმ გეგმით ახალი ნუსხა გაკვეთილებისა და არც მიბრძანებია სკოლების მასწავლებელთათვის და სჯულის მოძღვართათვის, რომ იმ გეგმით და იმ ნუსხით დაეწყათ სწავლება, როგორც ეს სხვა ეპარქიების მეთვალყურეებმა ქნეს (იმერეთისამ, ქართლ-კახეთისამ და აფხაზეთისამ) და არც ცალკე ინსტრუქცია დამიწერია და დამიბეჭდვინებია იმ ახალ პროგრამების განსახორციელებლად. ბ) მე ჩემით არა მომიმოქმედნია რა, არამედ ფოთის საბჭოს ვსთხოვედი, რომ ის ახალი პროგრამა ოთხწლოვანის სწავლის შემოსაღებად სკოლებისთვის დაერიგებინათ, რადგან ასეთი იყო ბრძანება: „распредѣленіе на 4 года учебныхъ предметовъ въ ц-школахъ груз. Экзархата теперь же рѣзослать всеѣмъ школамъ, дабы съ наступающаго же 190<sup>2/3</sup> учеб. года ввести четырехгодичный курсъ преподаванія (იხ ბრძანება 1902 წ. 12 აგვ. იქვე). მაშასადამე დამნაშავე ვარ (თუ ამას დანაშაულად ჩამითვლის რომელიმე უგუნური!) მხოლოდ იმაში, რომ საბჭოს ვსთხოვე (და არა „ვუბრძანე“ — მე საბჭოს მბრძანებელი არ ვყოფილვარ!), რომ ის ახალი პროგრამები სკოლებში დაეგზავნათ თანახმად მთავრობის ბრძანებისა. და ეს ჩემი თხოვნაც ფოთის საბჭოს ზემოხსენებულმა ბრძანებამ გამოიწვია, (24 ოკტ. № 398) და არა ჩემმა წინ-წახტომამ. თხოვა ხომ ღალატი არ არი?

გ) ფოთის საბჭო ამ შემთხვევაში უკანონოდ მოიქცა ფორმალურად და არსებითადაც; „ბრძანება“ უსათუოდ უნდა შეესრულებია (შეუსრულებლობა არ შეიძლებოდა): ე. ი.



პროგრამები უნდა სკოლებში დაეგზავნათ. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ საბჭოს უნდოდა იმ პროგრამის გეგმის შესახებ კითხვა დაეყენებინა, ამისთვის სხდომები უნდა დაენიშნა შემდეგ პროგრამების დაგზავნისა და თავისი დადგენილება ყველა მწვერებისაგან ხელმოწერილი თავისისავე სახელით მაღალ მთავრობისთვის უნდა გაეგზავნა. ასე არ ინება საბჭომ: იმის ნაცვლად, რომ ეს საკითხი თვითონ გადაეწყვიტა (რადგან ვისაც ჰკითხავენ იმანვე უნდა მისცეს პასუხი), ფოთის საბჭომ მე მომთხოვა პასუხი: ყვავმა რო თავისი მკვდარი ბახალა ბუს მიუგდო, დიდი თავი გაქვს და შენ იტირეო, ისე მოხდა — თავისი უნუგეშო საქმე მე გადმომიგდო, — რაოდა, მარტო შენ გავც პასუხიო...

მე მაინც ორჯერ მივეც პასუხი: ერთი 28 ოკტ. 1902 წ. (№ 206), სადაც ვთხოვდი, პროგრამები დაეგზავნათ, და მეორე 1901 წ. 27 იანვარს (იხ. ზემო), რომელშიც იმასვე ვთხოვდი და დავსძინე: რადგან წელიწადი თავდება, და პროგრამები დღემდე დაგზავნილი არ არის, ამის გამო ამ სამოსწავლო წელს ოთხწლოვანი კურსი შემოღებული არ იქნება, ე. ი. მე ამაში პასუხს ნუ მაგებინებთ-მეთქი.

დ) ამასთან ისიც მიიღეთ სახეში, რომ, როდესაც ფოთის საბჭომ მე შეკითხვა გამომიგზავნა ახალ გეგმაზე (24 ოკტ. 1902 წ. № 398), მაშინ ეს გეგმა უკვე მიღებული იყო და ძალაში შესული ყველა საექსპარხოსოს ეპარქიებში, და ნუთუ შეიძლება კაცმა გულშიც გაიფლოს, ვითომ ფოთის საბჭო გაბედავდა ახალ გეგმის უარისყოფას? და თუ ამისთანა გამბედავები მართლა ერივნენ იმ საბჭოში, რას უტყდიდნენ? ვინ უშლიდა მაგალითად ბ. ფანცხავას ანუ ბ. ნიკოლაძეს, გამოლაშქრებოდნენ ახალ გეგმას, სამის ეპარქიის დადგენილება შეურაცხეყოთ, უწმ. სინოდისთვის უკან წაეღებინებიათ მისი (ბ. ფანცხავის კრიტიკით) გაწბილებული გეგმა და მთავრობის ბრძანება? რად ელოდნენ უსათუოდ ჩემს ოფიციალურად გამოქვენებას და მარტოდ-მარტოსას?

მართლაც გულში ეს გმირული გამოლაშქრება უნდა სდებოდეთ ბ. ფანცხავას პარტიას, მაგრამ რაკი ამდენი გმირობა არ ეგულებოდა თვის „სერთუკიან.“ პარტიაში, ეს „საგმირო საქმე“ მარტო მე დამაკისრეს: წადი და კატას ექვანი შენ შეაბიო მარტომაო! თვითონ სოროებში ჩასძვრენ... აი რა გმირები ჰყოფილან ეს დიდ-დიდ იდეალებზე მალლა მყვირალნი ფრთხილი თავუნები!

რატო მაშინ მაინც, როცა მე მარტომა კატას ვერ გაუბედე ექვნის შებმა, ეს გმირები თვითონ არ გამოვიდნენ თავისი დოკლადებით, მეცნიერულ კრიტიკით დასამხობად მთავრობის გეგმისა? ამის დაშლა მაინც ხომ არ შემეძლო მე? არათუ ამ შემთხვევაში, არამედ ბ. ფანცხავა კამპანიითურთ არასდროს არ გამოსულან ქართულ ენის დასაცავად წერილობითის „პროტესტით“, სტრიქონიც არ დაუწერიათ...

მაშ რად მიკიჟინებს მარტო მე ბ. ფანცხავა „მოლაღატეობას“? ალბათ იმიტომ, რომ ვერ გამასულელა და კატას ექვანი ვერ შემამბევეინა მარტოსა. ალბათ ბ. ფანცხავა ჩემგან ელოდა დაახლოვებით ამისთანა პასუხს საბჭოს შეკითხვაზე; მთავრობის ახალი გეგმა არ მიიღოთ, ის უმსგავსოა, სულელურია; ნურც სკოლებში დაურიგებთ, ნურც ოთხწლოვან კურსს მიიღებთო! ამისთანა პასუხს რო გამომტყუებდენ, იქნება ეს ჩემი პასუხი ჩემის სახელით და საბჭოს „ნომრით“ გავლენიან პარტიას მთავრობისთვის გაეგზავნა! აი მაშინ ჩემს „ფოთელ მეგობრებს“ გულის წადილი აუსრულდებოდათ: მე სამსახურიდან გამაძეებდენ, ტიმოშკას დანიშნავდენ! ნუთუ ეს ედოთ გულში ზოგიერთებს? ეს საწყენათ დაურჩებოდათ მთელს სამღვდლოებას ეპარქიისას, ავნებდა ქართულ ენას და სკოლებს, დაამწუხარებდა ჩემს გმირებს—სამრევლო სკოლების მასწავლებელთ. მაგრამ სამაგიეროთ დიდათ გაახარებდა იმ „სერთუკიან“ ვეშაპებს, რომელნიც ჩემის განდევნით თავიდან მოიშორებდენ „საშიშ მეთვალყურეს“ მათის „გმირულის“ ბურთაობისას საზოგადოების თანხით. მრწამს, რო ჩემი განდევ-

ნა ქვეაში არ დაუჯდებოდა თვით ბ. ფანცხავას ამ „ქეშმარიტს პატრიოტს“, რომელსაც ზემო აღნიშნული ჩემი აფიციალური პასუხი „საღალატო წერილად მოლანდებია და დღემდე ვერ დამცხრალა, ვერ მოუნელებია ქართული ენის მოღალატე“!

ღრმად ჩააკვირდით მკითხველნო და გამოიცანით გული-სხმიერათ, ვინ ღალატობს საქვეყნო საქმეს ამ შემთხვევაში— მე, თუ ვინც მოღვაწე-მოჭირნახულეთ ხელფებს უკრავს, გზებს უხლართავს, მახეებს უგებს, და ჭორებს უვრცელებს, ქვეყანას ატყუებს!

მაგრამ, მკითხველი რო უფრო ღრმად ჩავახედო იმაში, თუ რაშდენად ბ. ფანცხავა ჰღალატობს სიმართლეს და თვით ქართულ ენის ინტერესებს სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, მე მოვიყვან მეორე ნახევარს ზემოხსენებულის ჩემის აფიციალურის მოხსენებისას. ოღონდ აქ ცოტა სიტყვები უნდა დავუროთ, რომ ყველასთვის გასაგები გახდეს ჩემი პასუხი.

ზემოხსენებულს მთავრობის იმავე მოწერილობაში მეორე მუხლში (20 აგვ. 1902 წ. № 931) მთავრობა ავალებდა ფოთის საბჭოს: ისიც გამოიკვლიეთ, თუ რომელი სამრევლო სკოლა ეპარქიისა ეკუთვნის პირველ ტიპს ახალ გეგმაში აღნიშნულს სკოლებისას, სადაც ქართულ ენის სწავლება ნებადართულია 18 გაკვეთილით ყოველ კვირაში და რომელი მეორე და მესამე ტიპსაო (უქართულენოთ).

ამ კითხვაზე იმერეთის საბჭომ გადაჭრით მიუგო მაღალმთავრობას: „всѣ церковныя школы Имеретинской епархіи огности къ первому типу школъ (იხ. ჟურნალი № 16, 1902 წ.). თუმცა იმერეთის სკოლების სიაში სვანეთის სკოლები ერია, სადაც ახალ გეგმის ერთის ყრუ შენიშვნის ძალით ქართული ენა არ უნდა ესწავლებინათ, რადგან სვანებს არ ესმით, ამ სვანეთის სკოლების მეორე ტიპობაზე იმერეთის საბჭომ ბრძნულად ყური მოიყრუა; სვანებს რო ქართული ენა არ ესმისთ—ამაზე ხმა არ ამოუღია საბჭოს, სვანების სახე-

ლიც არ უხსენებიათ, ისე ბრძნულად ჩააფუჩიჩეს ეს კითხვა და კიდევ თავისი გაიტანეს.

ფოთის საბჭოც ასე უნდა მოქცეულიყო მეგრელების და მეგრელთ სკოლების შესახებ. მაგრამ სამწუხაროდ, აქაც გონიერება მოსტაცა გავლენიან მწევრებს იმ „სერთუკიან ვეშაპთა“ ზედ-გავლენამ, რომელნიც, როგორც ზემო მოგახსენეთ, საზოგადოების ფულებს „ავის თვალებისაგან“ იცავდენ და ჩემს ფოთიდან გაძევებას ნატრულობდენ, ჩემს სამსახურიდან გაგდებას ანაცვალებდენ ქართულ ენის ბედსაც.

ამათის გავლენით ზოგიერთმა მოინდომეს ეს კითხვა ჩემს საწინააღმდეგოდ გამოეყენებიათ და ამ განზრახვით შექმნეს ლაპარაკი იმაზე, რომ ახალ გეგმის შენიშვნაში უსაუთუოდ მეგრული ენა იგულისხმებოდა (უქართულ ენოდ, მეორე ტიპისად) და მოითხოვეს, რომ მე შემეტანა ამაზე ოფიციალური ქალაქი დასარღვევად. მე მოვახსენე: მეგრელის სახელიც რომ იმ შენიშვნაში არ არის ნახსენები, თქვენ რა გრჯით, რომ მეგრელების საკლავს დანას სჩხრეკთ მეთქი! ჩვენ მივწეროთ მთავრობას, რომ ეპარქიის სკოლები ყველანი „პირველის ტიპისანი“ არიანთქო (როგორც იმერეთის საბჭომ მიუგო დამით სვანების სკოლების მეორე ტიპობა ჩააფუჩიჩა). როდესაც მთავრობა თვითონ დააყენებს კითხვას მეგრელების არა-ქართველობაზე, მაშინ პასუხი მივსცეთ, რომ მეგრელნი ქართველები არიან, ქართული ესმისთ მეთქი. თუ ამის შემდეგაც მთავრობა მეგრელების არა-ქართველობას დაიყინებს, აი მხოლოდ მაშინ დიაღაც ვრცელ დოკლადს მოგართმევთ, სადაც მეგრელთა ქართველობას დავამტკიცებ აუარებელ საბუთებით მეთქი, ოღონდ იმ „დოკლადზე“ მთელმა საბჭომ უნდა ხელი მოაწეროს და არა მარტო მე გამომაჭენოთ მეთქი: ერთი რომ ეს უკანონოც იქნება, რადგან ვისაც ჰკითხავენ, იმან უნდა პასუხი მისცეს მეთქი და არა კერძო პირმა („არა-მკითხემ“) და ამასთან ჩვენთვისაც საშიშარიც იქნება მარტოდ-მარტო მთავრობის წინააღმდეგ გამოლაშქრება მეთქი: მე გამაგდებენ, ტი-

მოშკას ჩაგისვამენ, საქმე წაგვიხდება-მეთქი. ვინ დაგიჯერა! უსათუოდ დამაკისრეს სიტყვიერად, რომ ჩემგან ხელმოწერილი ქალაქი შემეტანა მთავრობის წინააღმდეგ შესახებ სამეგრელოს სკოლების დაცვისა „მეორე ტიპობისაგან“.

დააკვირდით მკითხველნო, რა უგუნურობაა: არც მთავრობის ქალაქი (№ 93), არც დაბეჭდილი გეგმა სამეგრელოს სკოლებზე ხმას არ იღებენ, მეგრელების ხსენებაც იქ არ არის, ხოლო ფოთელი საბჭო მაინც კითხვას აყენებს: მეგრელები ქართველები არიან თუ არაო!!.. შეუძლებელია კაცმა ეს უგუნურება სხვაფერ ახსნას, თუ არ იმით, რომ ამ კითხვის დაყენებით პირადად მე მახეში უნდა გავებით; ჩემგან აფიციალურს ქალაქს მოითხოვდენ, იცოდენ, რომ მე მეგრელთა ქართველობას დავიცავდი, ამ ქალაქის ძალით მთავრობის წინააღმდეგობას დამიმტკიცებდენ, იმ „ვეშაპების“ ხელში ჩაუგდებდენ და ფოთიდან განდევნიდენ იმ რაინდების მოქმედებათა „საშიშარს მეთვალყურეს“. მე მაინც სხვებზე ვერ ავხსენი ესეთი მათი უგუნურობა. და ვერც აიხსნება...

ამიტომ მე პასუხი არ მივეც. შემდეგ ოფიციალურად ორჯერ მომთხოვეს პასუხი შეკითხვაზე: სამეგრელოს სკოლები პირველს ტიპს ვაკუთნოთ, თუ მეორესო (24 ოკტ. 1902 წ. № 398). იგივე საკითხი კიდევ ერთჯერ გამიმეორეს და სიტყვიერადაც ძალიან მევედრებოდენ პასუხის მოცემას.

მაშინ მეც, თუმც ვხელავდი აქ მახე ჰქონდა ჩემთვის გამბული, მაგრამ მაინც გავბედე და ასეთი პასუხი მივეცი, რომელში მეგრული შკოლა არ მოვიხსენიე ისე თვით ამ კითხვის დაყენება დავგმე და ისეთი აზრები მივეცი საბჭოს, რომლის ძალით მთავრობაც ვერ წამოაყენებდა ამ კითხვას. აი ეს ჩემი პასუხი (იმავე 28 ოკტ. № 206 და 27 იანვ. 1903 წ. № 37), რომელიც ბ. ფანცხვას ჩემ „სალაღატო საბუთებად“ მიაჩნია, ხოლო მე ამ პასუხით თავი მომაქვს, როგორც საბუთით ჩემის გამბედაობისა ქართულ ენის დაცვაში. გულისხმიერად დააკვირდით:



„Обсужденіе вопроса о томъ, какому типу (изъ трехъ) будетъ слѣдовать та или другая школа, принадлежитъ прежде всего уѣзднымъ отдѣленіямъ, и, пока послѣдніе не выскажутся по сему вопросу, я нахожу неправильнымъ (въ видахъ соблюденія принятаго порядка) высказаться по данному вопросу, весьма сложному, требующему большой осмотрительности при извѣстномъ Совѣту волненіи умовъ въ обществѣ по поводу пущенныхъ злонамѣренными людьми ложныхъ слуховъ. Таковое мое мнѣіе о передачѣ настоящаго дѣла заключенію уѣздныхъ отдѣленій я высказывалъ на каждомъ засѣданіи совѣта съ сентября мѣсяца с/г и совѣтъ, какъ мнѣ казалось, каждый разъ признавалъ правильными представленными мною резоны“ (შეადარეთ ბ. ფანცხავას თარგმანი ამ მუხლისა მისს წიგნაკში გვ 13).

ნეტა რა ნახა აქ „სალალატო“ ბ. ფანცხავამ? სალალატო კი აქ არაფერია, ხოლო თავგამოდება ჩემი აქ ცხადათ სჩანს; ცოტა რომ გავავრცელოთ აქ გამოთქმული ჩემი აფიციალურის ქალაქის აზრი, აი რას მოვახსენებ საბჭოს ამ ჩემს პასუხში:

აქ მე უარ ვყოფ თვით ამ კითხვის წამოყენებას საბჭოსგან, როგორც უგუნურებას და საზარალოს ქვეყნისთვის, რადგან ეს კითხვა „რთულია“, მისი გადაწყვეტა დიდს დროს მოითხოვს და ამასთან „მეტად დიდს სიფრთხილესაც. მით უმეტეს დღეს არ შეიძლება ამ კითხვის დაყენება, რადგან, „როგორც საბჭომ იცის, დღეს საზოგადოება აღელვებულია ყალბი ხმებით, რომელიც გავრცელებულია მავნე პირებისაგან“.

ერთის სიტყვით ამ ჩემს აფიციალურს პასუხში მე ვეუბნები ფოთის საბჭოს: ამ კითხვის არათუ გადაწყვეტა, არამედ წამოყენებაც უგუნურობა იქნება მეთქი, შკოლებში პროგრამის შეცვლა ანუ ქართულ ენის დამცირება და გადაქმნა დღეს შეუძლებელია, რადგან დღეს უკვე ხმა გავცელებულია ხალხ-

ში და საზოგადოება ღელავს ამ ამაღელვებელ ჭორებით, ვითომ ქართულ ენას სკოლებიდან აძევებდნენ ანუ ამოკლებდნენ, ე. ი. ღღეს ამ კითხვას ნუ წამოაყენებთ, თორემ ხალხი იბუნტებს ქართულ ენის დასაცავად, ამას საშიშარი შედეგი მოყვება და სხ. ხოლო თუ ამ კითხვის წამოყენებას მაინც-და-მაინც არ დაიშლით, იმ შემთხვევაში წინ-და-წინ საბჭოს ყველა განყოფილებათა დაჰკითხეთ და მხოლოდ მაშინ ჩემი აზრი მომთხოვეთა-მეთქი მაგ კითხვაზე.

ცხადია, რომ მე ყოველ ღონეს ვხმარობ, რომ არათუ არ შეიცვალოს ქართულ ენის მდგომარეობა ეპარქიის სკოლებში, არამედ ამაზე ხმაც არ ამოიღოს საბჭომ, რადგან ეს კითხვა მთავრობას არ წამოუყენებია; ხოლო იმ შემთხვევაში თუ მთავრობა თვითონ წამოგვიყენებდა მას, მაშინაც უარი უთხრათ ჩვენს უფროსებს, რადგან საზოგადოება ჰღელავს და უდროოც არის და საშიშარიც ამ საკითხის აღძრვა. მრწამდა, რომ ამ საბუთებს მთავრობა ყურადღებას მიაქცევდა და არ აჩქარდებოდა. იმ შემთხვევაშიც, თუ მთავრობა მაინც იმ კითხვას გადაჭრით დაგვიყენებდა და პასუხს მოგვეთხოვდა, მაშინაც ჯერ საბჭოს განყოფილებათა უნდა დაჰკითხოთ, მერე მეთვალყურეთ და მაშინლა იქონიეთ გადამწყვეტი მსჯელობა-მეთქი.

ასეთია ჭეშმარიტი აზრი ჩემის პასუხისა, და არ ვიცი, როგორ ვაპბედა ბ. ფანცხავამ და ქვეყანას აცნობა, ვითომ მე არავითარი პასუხი არ მიმეცეს საბჭოს დაკითხვაზე?— იმით ვაპბედა, რომ ჩვენს ზნეობრივ განხრწნილ რედაქციებში ძმაბიჭები ეგულებოდა, „დერჟი-მორდები“ და მათის დანმარების იმედით გამხნეებულნი იყო.

ამ ნაირად გამოირკვა, რომ ჩემი ზემომოყვანილი პასუხი ფოთის საბჭოს სახელზე არათუ ლალატიანი არ იყო, არამედ ერთად-ერთს გზას გვიჩვენებდა დასაცავად ქართულის ენისა სამეგრელოს სამრეგლო სკოლებში. მაგრამ ფოთის საბჭომ, ბ. ნიკოლაძის და ფანცხავას ხათრით, არა თუ არ განიხილა

ის ქაღალდები (№№ 206 1902 წ. და 37—1903 წ.), არამედ არც კი წაუკითხვინებიათ იგინი სხვა მწვევრებისთვის. ეს იქიდან სჩანს, რომ არც ერთს ჟურნალში იმ ქაღალდებზე დადგენილება საბჭოსი არ არის აღნიშნული.

ამ ძვირფასს ჩემს პასუხს გვერდი რომ აუქციეს, სამაგიეროდ დაჟინებით მთხოვდენ, რომ ჩემის სახელით შემეტანა საბჭოში დარღვევა მ. ვოსტორგოვის აზრისა შესახებ მეგრელების არა-ქართველობისა, თუმცა, როგორც მოგახსენეთ, ეს კითხვა არც მთავრობას, არც მ. ვოსტორგოვს წერილობით არ დაუყენებიათ, მაგრამ ჩვენი „სერთუკიანები“ ძალად აყენებენ, რომ ამ კითხვის გადაწყვეტაში მე გამრიონ და მთავრობას მიმცენ, — მე მაინც ასე მესმოდა; ალბათ ეს „ფოთელ ვეშაპებს“ ძალიან არგებდა საზოგადოების ფულებზე გაღვიძებულ მადის მოსაკლავად. რაკი დავრწმუნდი, რომ ფოთელ საბჭოს „სერთუკიან მწვევრების“ წყალობით ჩემი პასუხები მაუდს ამოუდეს, არ მოისმინეს, მაშინ შევასრულე ამ სერთუკიანების სურვილი: ვრცელი მოხსენება დავწერე წინააღმდეგ მთავრობის აზრისა, ლექსიკურად და გრამატიკულად დავარღვიე ჩემის უფროსების აზრი იმაზე, რომ მეგრელები ქართველები არიან, ქართული ლაპარაკი ესმისთ და სამეგრელოს სკოლების „მეორე ტიპობა“ უარყავ; ბოლოს ხელიც მოვაწერე და ფოთში ჩავიტანე ჩასაბარებლად.

მაგრამ რადგან ფოთში ნამდვილ წყაროებიდან გავიგე, რომ ამ ქაღალდს თურმე ჩემდა გასაძევებლად ელოდნენ ვეშაპები, ამის გამო ქაღალდი არ მივეცი, ბათუ ურიდიას გადავაწერინე ტექსტი მოხსენებისა, რომელიც წინდაწინ წაუკითხე საბჭოს თავმჯდომარეს და რამდენიმე მღვდლებს, საღამოს სხდომა იყო და იქ წავიღე გადაწერილი ტექსტი ჩემგან ხელმოწერილი. ასე განვიზრახე: საბჭო მოისმენდა ამ ტექსტს, თუ მოიწონებდენ, ყველანი ხელს მოაწერდენ და მეც მოვაწერდი.

მაგრამ ბ. ნიკოლაძემ არ ქნა: სანამ შენის სახელით მარტო შენგან ხელმოწერილი ქაღალდი არ მოგვივა, მანამდი

არ მოგეხსნებითო. მე ვუპასუხე: „პასუხს საბჭოს თხოვენ და საბჭომვე უნდა მისცეს პასუხი; თორემ რას ემგვანება საბჭოს მაგიერ ეპარქიის მეთვალყურე აძლევდეს პასუხს—ის მომივა, რაც არა-მკითხე მეამბეს მოუვიდა! დააყენეთ კითხვა, ვილაპარაკოთ, ნალაპარაკევის მიხედვით მე დავწერ პასუხს, ხელს მოვაწერ და თქვენც ყველამ ხელი მოაწერეთ, მთავრობას ყველას სახელით გავუგზავნოთ მეთქი“.

ეს ბ. ნიკოლაძემ არ ინება და საბჭოს მწვერებიც თავისკენ გადაძალა. მარტო მღვდელი ი. ბობოხიძე დარჩა ჩემკენ და ითხოვდა ჩემთან ერთად, რომ ეს კითხვა საბჭოს ამავე სხდომაზე (27 მარტს) გადაეწვიტა, ოქმის დაწერა ჩემთვის მოენდოთ (რომელიც წინდაწინვე დაწერილიც მქონდა) და იმ ოქმზე ყველა მწვერებს ხელი მოეწერათ და არა მარტო მე. ხმის უმეტესობით გადაწყდა: 16 აპრილამდი წარმომედგინა საბჭოსთვის ჩემგან ხელმოწერილი ოფიციალური პასუხი (ჟურნ. № 6, 27 მარტი 1903 წ.). მაგრამ სანამ მე უკვე დამზადებულს პასუხს ჩავაბარებდი საბჭოს დასარღვევად მთავრობის აზრისა, ფოთის ეპისკოპოზმა თვითონ გადასწყვიტა ეს კითხვა თანდასწრებით ექსარხოსისა და მ. ვოსტორგოვისა. წახდა საქმე!

მაშინ საზოგადოებაში და პრესაში ხმა დამიყარეს, ვითომ ეს ჩემის წყალობით მომხდარიყოს. მაშინ მე გაზეთში გამოვაცხადე იმის სახელი, ვინც იყო ამის მოქმედი, და რომ ჩემზე ეჭვის შემოტანა არავის შესძლებოდა, თვით აფიციალურს ჩემს ანგარიშშიც დავასახელე, ვინც ამის მოქმედი იყო. ეს ანგარიში ფოთის საბჭომაც დაადასტურა და ეპისკოპოსმაც დაამტკიცა, ისე რომ დამნაშავეთ კრინტიც ვერ დასძრეს (იხ. დაბეჭდილი ანგარიში 1902—3 წ. ვვ. 28—29). საბჭომ ახალი გეგმა და გაკვეთილების ნუსხები სენაკის და ზუგდიდის განყოფილებებს დაურიგა და უბრძანა ამ გეგმით შემოეღოთ სწავლება სამეგრელოს სკოლებში (იხ. საბჭოს ქაღალდები 25 აგვ. 1903 წ. №№ 259, 260). ყოველივე ეს უჩემოდ მოხდა!

მაშინ მწარე გამოცდილებამ სულ სხვა გზას დამაყენა ქართულ ენის დასაცავად სამეგრელოს სკოლებში, იმ ჩვეულ გზას,

რომელსაც ვადეკი თფილისში ყოფნის დროს მუდამ გამარჯვებულად. ეს გზა იყო მარტოდ თავის თავზე დანდობა, უკიდურესად თავის განწირვა, ჩუმად მოქმედება და გამოცდილ ჭერხებით. საიდუმლოდ მოქმედება იმიტომ იყო საჭირო, რომ ჩვენი გადაგვარებული, უსულ-უგულო უიდელო-უპატრიოტო „რუსეთუმეებში“ ბევრი ურევია შურიანობით მაბეზლარნი, რომელნიც არას დაგიდევენ, არას დაგიზოგვენ, ზღონდ მაგათთვის უსიამოვნო კაცი მოიშორონ, მაგათს ბნელ საქმეებში „ავი თვალი“ არ ჩაახედონ.

ჩველ თფილისში, ექსარხოსის წინ დავემხვე, მოვახსენე: გნებავთ ახლავე სამსახურიდან გამაგდეთ, დამლუპეთ ამდენის ობოლ-შვილების პატრონი, იმ ახალ განკარგულებას ვერ შევასრულებ შესახებ სამეგრელოს სკოლებზე მეთქი. გაცვიფრდა კეთილი ექსარხოსი (რომელიც ჩვენმა „რუსეთუმეებმა“ უმიზნოდ ტიმოშკებში ჩარიცხეს). მკითხა რა მიზეზითაო? მოვახსენე: მთელს სამეგრელოში ხმა გავარდა, ვითომ ქართული ენა მოსპესო, თავად-აზნაურობა საჩივრებს ამზადებს ხელმწიფესთან, საზოგადოება ღელავს, ხალხი ჩვენს სკოლებს ცეცხლს უკიდებს, ჩვენს მასწავლებელთ სცემენ, ნასწავლი კაცები ამზადებენ წიგნაკებს ჩვენის მთავრობის განკარგულებათა საკრიტიკოდ, ჩემი მდგომარეობაც საშიშარია და პირადად თქვენც, უეჭველად, დიდს უსიამოვნებას შეგამთხვევენ საჩივრებით-მეთქი. მიბრძანა: მე უსაფუძვლო საჩივრების არ მეშინიანო. მოვახსენე: ნუ გამიწყრებით და სიმართლეს მოგახსენებთ, სიმართლის მოყვარენი ბრძანდებით, წმიდა გონებით, ნება მომეცით და იმედი მაქვს, ყოვლადის საფუძვლიანობით დაგიმტკიცებთ, რომ სკოლის მთავრობა ღრმად და უბედურად სცდებით ან გაცდენენ, როდესაც გარწმუნებენ, ვითომ მეგრელებს ქართული არ ესმოდეთ-მეთქი, მეგრული ძველი ქართული ენაა-მეთქი.

ნება მიბოძა ლაპარაკისა. მეც დიდათ მომზადებული ვიყავ. ის დოკლადიც ხელში მეჭირა, რომელიც ფოთის საბჭოს-



თვის უნდა მიმერთმია 16 აპრილის სხდომისთვის. ყოველადის დაწვრილებით ვუმტკიცებდი; რამდენიც სიტყვა შემიბრუნა ყველა ავუხსენი, მთელი ისტორია ვუამბე, თუ რამდენჯერ ექსარხოსები სცდილან მეგრელებისთვის საღმრთო წერილი მეგრულად ეთარგმნათ და ყოველთვინ ამდენი ნაშრომ-ნამოქმედარი-ნახარჯი დალუპულა სასირცხვილოდ იმ კაცუნებისა, რომელთაც მთავრობა მოატყუეს, რომ რამე ჯილდო გამოეცანცლათ. ახლაც ასე მოხდება-მეთქი: ჩემი შერცხვენა თქვენი სანაცვალო იყოს, მაგრამ ისა მკლავს—თქვენ შერცხვენებით და მაშინ მე თქვენი რისხვა არ ამცდება, —რო სიმართლე არ მოგახსენეთ იმას დამაბრალებთ, სამსახურიდან გამიძახებთ, აი ამიტომ გიბედავთ და ახლავე ამას მოგახსენებთ-მეთქი, რომ მერე საყვედური ავიცდინო.

მღვდელ-მთავარი წამოდგა, სიარული დაიწყო, დაფიქრდა... უცებ მომიბრუნდა და მითხრა: სულ მართლს ამბობ? ხომ არ სცდებიო?

მოვახსენე: თქვენო მეუფებაე, თქვენ შეგიძლიათ ერთის კალმის მოსმით ცხოვრებიდან ამომშალოთ, დამლუპოთ ოჯახიანად, —ტყუილებს როგორ გაგიბედავთ; მართლის თქმისაც მეშინია, ნახევარიც ვერ გამიბედნია, ისიც უკიდურეს მდგომარეობამ და თქვენგან საყვედურის მოლოდინის შიშმა გამაბედვინა-მეთქი. მკითხა: მაშ როგორ სჯობიაო? მოვახსენე: ნუ ინებებთ, მეუფეო, ამ საქმეს თქვენს თავზე ნუ იღებთ; დანიშნეთ კომისია მცოდნე კაცებისაგან, მათ გამოარკვიონ მეგრელთ ქართველობა, მათვე პასუხი მისცენ, თუ ამაზე საქმე ატყდა; თქვენ მაგათ გადააბრალებთ, თვითონ ხელს დაიბანთ-მეთქი. ხოლო სანამ კომისია გაარჩევდეს ამ საკითხს მანამდინება მიბოძეთ არ ავასრულო საბჭოს მოწერილობა, როგორც აქამდი ვასწავლიდით, ისე დარჩეს სწავლება-მეთქი.

არც ჰო ბრძანა და არც არა, დამითხოვა: ვიფიქრებო. ეს დიდ გამარჯვებად ჩავთვალე. მოგეხსენებათ: გაჩუმება თანხმობის ნიშანიაო. იმ წელიწადს კიდე ორჯერ ვეახელი, იმავე

საგანზე ვებასე, უმეტესად დავაფიქრე. ბოლოს ნება დამბრთო სწავლების შეუცვლელიობაზე, კომისიის დანიშნვა დამპირდა და მალეც შეასრულა. აპრილში დამიბარეს თფილისში...

თუ როგორ და რა საბუთებით დავიცევ ამ კომისიაში ქართული ენა, ამის სრული მოთხოვნა საინტერესოც არის და გამოსადეგიც მომავალთათვის და ამიტომ ამ აბავს ცალკე წერილად აღვწერ „განთიადისთვის“. აქ მხოლოდ ვიტყვი: რომ სრული გამარჯვება მერგო: სამეგრელოს სკოლები „მეორე ტიპიდან“ ამოიშალა და ქართლ-კახეთ-იმერეთის სკოლების სიაში ჩაიწერა, ქართულ სკოლებად აღიარებულ იქნა. გახარებული წამოვედი, ფოთის საბჭოს მოვუტანე საბუთი, ახალი სხდომა დავნიშნეთ და ახალი დადგენილება დავაყენეთ. — კომისიის დადგენილების პირი ხელთა მაქვს და ეპ. დავითის მივართმევ.

ერთი ამის უკეთესი გამარჯვება არ იქნება. მოგეხსენება, თუ ტიმოშკამ როგორმე უფლება ჩამოგართვა, იმის მერე დაბრუნება ვის შეუძლია! ჭეშმარიტად ღმერთი შემეწია, განმაბრძნო, გამაბედვინა. — მართალია, სვანეთის სკოლები ვერ დავიცევი იმ კრებაზე, რადგან სვანური არ ვიცოდი, ხოლო იმერეთის მეთვალყურე ვასილიევი დაჟინებით თხოულობდა სვანეთის სკოლების „მეორე ტიპობას“, ე. ი. უქართულ-ენობას, მაგრამ როდესაც, ერთის წლის შემდეგ, იმერეთის სკოლები ჩავიბარე, ხოლო გურია-სამეგრელოსები ვასილიევმა ჩაიბარა (გავცვალეთ), სვანეთის სკოლებშიც, ჩემის მოხსენების ძალით, ქართულ ენის სწავლება შემოდებულ იქნა ძველებურად. ესეც ახალი გამარჯვება!

რამდენისამე თვის შემდეგ, როგორც ვთქვით, ჩემის თავმჯდომარეობით ორისავე ეპარქიის წარმომადგენელი შევიკრიბენით ქუთაისში და მოძრაობის დროს შევადგინეთ სულ ახალი პროგრამა, რომელიც იმერეთის საბჭომ დაბეჭდა ვრცელის და გაბედულის დასაბუთებით და ეს პროგრამა მოქმედებდა ყველა სკოლებში, სანამ მე სამსახურიდან მამბეზლართა ქვეშ-ქვეშაობით „ატსტავკა“ არ მომცეს...

ესეც ხომ დიდი გამარჯვება იყო ქართულ ენისა!

კიდევ ბევრი შემთხვევა დამრჩა აღუნუსხველი ჩემის მეტაკებისა ქართულ ენის და ქართულ სკოლების დასაცავად, მაგრამ რაც აღუნუსხულია, ისიც კმარა იმის გასათვალისწინებლათ, თუ რა მძიმე გარემოებაში შემექნა ბრძოლა ორცეცხლშუა—მთავრობისა და ჩვენებურ მეჭორეთაგან დევნილს, მაგრამ მაინც მუდამ გამარჯვებულს, რომელმან კათედრები ქართულ ენისა ყველა სასულიერო სასწავლებლებში და სემინარიებში დავაარსებე, გავაბატონე ქართული ენა სამრევლო სკოლებში, დავიცვე ქართული ლოცვები და თვით ქართული მწერლობითი ენა სამეგრელოში და სვანეთის სკოლებში, რომელმა ამ ბრძოლაში ბევრჯერ თავი განვსწირე, ათასნაირი სიმწარე ვიგემე და ბოლოს ჟამს მწარე ნაღველი ვიგემე მეჭორეთა და მეშურნეთაგან. მძულს მკვებარა და წყეულ იყოს თავის მაქებარი, მაგრამ როცა უსაფუძვლოთ ოც და ათის წლის სამშობლო ენისთვის დადებულს ღვაწლს მართმევენ და ამასაც რო არ სჯერდებიან და თან ღალატობას მწამებენ მუქთახორები, მაშინ თვით მკითხველი დამგმობს, რომ გავჩუმდე და თავის დასაცავად ხმა არ ამოვიღო.

მე რომ ვერიდებოდი ქება-დიდებას, ამას უზაკველი მკითხველი იქიდანაც მიხვდება, რომ ამოდენა ნაღვაწს ერთი სტრიქონიც არ დამიწერია გაზეთებში, არც ჩემი თავი გამომიჩენია და არც ჩემი ნამოქმედარი გამოძიქვეყნებია დარწმუნებული იმაში, რომ შემდეგი მოდგმა ჩემს ნაღვაწს რომ როდისმე არქივებიდან გამოსჩხრეკდა შენდობას მეტყოდა დამაშვრალს, წამებულს სულს. ამ „ღმერთო აცხოვნე“-ს მეტს მე არავის არასა ვთხოვ, სრულიად დაკმაყოფილებული იმ სულიერ სიხარულით, რომელსაც მიძღვნის მე ყოველ წუთს თითონ ჩემი სვინიდისი, ჩემი ღმერთი. მწუხარება, დევნა, ეკლის გვირგვინი და ჯვარი თან ახლავს ყოველ ქრისტიანეს, ყოველს მართალს: „ვაჟ მართალთა“! ეს კანონია ცხოვრებისა ყველა მართალთათვის, ეს ქრისტეს სჯულია საუკუნო და

მიუცილებელი, ეს ერთად ერთი გზაა მაღალ სიხარულისადმი, თვით ქრისტესადმი. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ თან აღმაფრთოვანებელი სიტკბოება ახლავს. აი, ამიტომ არ უნდა გიკვირდეთ, რომ ადვილად ავიტანე ამდენი დუენა-წამება მეშურნე-მეჭორეთაგან, შოთას რჩევის მიმდევარი (მუხლი 1119):

„ანუ არის ბრძენი ვინმე მაღალი და მაღლად მხედი,  
არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ჭირი ზედა-ზედი,  
ვით ზღაპარი ასე ესმის უბედობა თუნდა ბედი:

სხვაგან არის, სხვაგან ჰფრინავს, გონება უძს ვითა ტრედი.

ეს დიდებული სახეა გმირისა, რომელიც სიმართლისთვის ბრძოლაში წვალება-წამებას სიხარულით ითმენს, უდრტვინველად, შეუშფოთებლად.

კოტა სხვანაირია სახე სიმართლისთვის მებრძოლ გმირისა ჩვენის მგოსნის მაჩხანელისა, რომლის მაღალი ღირსება ჩვენს მწერლობას სამართლიანად ვერ დაუფასებია. ამისი გმირი სიმართლისთვის ბრძოლაში უკან არ დგება, არ ტყდება, მაგრამ ჰღელავს, სწუხს და მხოლოდ ლოცვაში ჰპოულობს ძალას:

ვიჯექ და ცრემლი მდიოდა მთის ძირსა შამბნარ-ტყიანსა,  
ვწყევლიდი წუთი-სოფელსა ცრუსა და ღალატიანსა:

ცილსა მწამებდენ მართალსა, დღეს მიშავებდენ მზიანსა,  
ქვითინით ვთხოვდი შველასა იესოს სამართლიანსა...

ზემო ნაჩვენებს საბუთებს და ამონაწერების საბჭოს ჟურნალებიდან ვუგზავნი ეპ. დავითს.

# ვინ დაიკვა ქართული ენა საბევრელო-ს სამრეგლო შკოლოებში?

(ანტიკრიტიკა ჰასუხად ბ. ი. ფანცხავას და მის კამზნასს.)\*

გაზეთს „ცნობის ფურცელში“ (26 თებერვლისაში) ბ. ი. ფანცხავამ გამოაცხადა: „ურიცხვი ქალაღდები მაქვს შეკრებილი ბ. თ. ჟორდანიასგან ქართული ენის მოღალატეობის დასამტკიცებელი, თვით მისგანვე ხელმოწერილი და ნომრიანებიო“ და მათი გამოქვეყნება დაჰპირდა საზოგადოებას.

სამის თვის შემდეგ (მაისის 26) „ცნ. ფურცლის“ დამატებამ მართლა გამოაქვეყნა ეს „თვით ჩემგან ხელმოწერილი ნომრიანი ქალაღდები“, მაგრამ „ურიცხვის“ მაგიერ, სულ სამიოდე გამოაჩინა. სამს გინა ოთხს ქალაღდს თუ „ურიცხვი“ დაერქმევა, ეს მკითხველმა საჯოს, მაგრამ საქმე „ურიცხოვობაში“ არ არის. საქმე იმაში გახლავთ, რომ იმ სამიოდ ჩემგან ხელმოწერილს ქალაღდებშიც, როგორც ახლავე დაგანახვებთ, ერთიც არ არის არა თუ საღალატო, არამედ უბრალო ჩრდილის მიმყენებელიცა ჩემს მოქმედებაზე. პირ-იქით, როგორც ქვემო დაინახავთ, ბ. ფანცხავასგან გამოქვეყნებული „ჩემგან ხელმოწერილი ნომრიანი ქალაღდები“ მტკიცე საბუთებია იმისი, თუ როგორ სცდილობდენ ჩემი ფოთელი მეგობრები ქართულ ენის ხითათში ჩავდებას, ოღონდ-კი ამ მსხვერპლის გამეტებით თავისი კერძო გულის წადილი აესრულებინათ.

მაგრამ თავდაპირველად, სანამ ბ. ფანცხავასგან გამოქვეყნებულს საბუთებს გავარჩევდეთ, უნდა აღვნიშნო ის ფრიად

---

\*) ეს სტატია დაწერილია 1905-წელს „ცნობის ფურცელმა“ არ დაბეჭდა და დღემდი დაუბეჭდავი დამირჩა სხვა და სხვა მიზეზითა.



საყურადღებო გარემოება, რომ ბ. ფანცხავამ სიცრუედ აღიარა ის ორივე ბრალი, რომელიც მე დამდვა „კალამა“ და მისმა თანამოაზრეებმა, სახელდობრ:

1. ბ. ფანცხავამ აღიარა: „ის არავის არ უთქვამს და ვერც ვერავინ იტყოდა, რომ სამეგრელოს სამრევლო შკოლებში ქართულს არ ასწავლიან ან არ ასწავლიდნენ. ამბობენ და სთქვენ ის, რომ 1902 წლის დასასრულს განსაცდელი მიადგა ამ შკოლებს და კინალამ იქიდან ქართული ენა გამოაძევეს, მაგრამ ეს განზრახვა ვერ შესრულდა“. „კალამი“-კი, თავისის თანამოაზრეებითურთ, სულ იმას გაიძახოდა და დღესაც გაიძახის, ვითომ ქართული ენა ჩემის წყალობით განდევნილი იყოს სამეგრელოს შკოლებიდან, არ ასწავლიდნენ. ხოლო მე: საპასუხო წერილებში სულ იმას ვამბობდი, რომ ქართულის ენის სწავლება, წინააღმდეგ მათგან გავრცელებულის მითქმა-მოთქმისა, ჩემსობას სამეგრელოს შკოლებში არ შეწყვეტილა და დღესაც წინანდებულად სწარმოებს-მეთქი, მაგრამ ვინ დიმიჯერა?! მიუხედავად ჩემგან წამოყენებულის აფიციალურის საბუთებისა, „კალამა“ ახლაც არ დაიშალა, ეს ბრალი არ მომაშორა და თავისს უკანასკნელს წერილშიც („ცნ. ფ. № 278:4) იმეორებს იმავე ბრალდებულობას, ვითომ ჩემის წყალობით „მეგრული ენა კიდევ მოშორდა ქართულს, დღეს მეგრელების უედა-ენა მეგრულიაო“. „ივერიაც“ ამას ბანს-აძლევს და სწერს: „რომ მისის შრომით“ (ე. ი. ჩემის შრომით) სამეგრელოს სასწავლებლებიდან განიდევნა ქართული ენა, რომ ჩვენი მოძმე მოგვაშორა, გადაავარა“. — ეს საშინელი და საზიზღარი ცილის წამება, რომელიც გაზეთების მეოხებით მთელს საქართველოში გავრცელდა, დღეს თვით ჩემმა მოწინააღმდეგემ, ბ. ფანცხავამ, სიცრუედ აღიარა. მადლობა ღმერთს: ახლა მაინც დაიჯერებენ მკითხველები, რომ ქართული ენა სამეგრელოს შკოლებში არ შერყეულა და მისი სწავლება დღესაც წინანდებულად სწარმოებს.

ისიც მართალია, როგორც ბ. ფანცხავა ბრძანებს, რომ „კინალამ სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენა არ გამოა-

ძვეეს, მაგრამ ეს განზრახვა ვერ შესრულდა“. ეს არა თუ მართალია, არამედ ცოტაც არის ნათქვამი: ქართული ენა იმ გარემოების წყალობით, რომელიც მე აღვწერე თვით საბჭოსგან დამტკიცებულს ანგარიშში (გვ. 28-29), და რომელსაც ჩელი „მეგობრები“ განგებ თვალს არიდებენ, არა თუ განსაცდელში ჩაეარდა, არამედ მართლა განიდევნა ოფიციალურად სამეგრელოს სკოლებიდან ოლქის საბჭოს განკარგულებით) და თვით გურია-სამეგრელოს საბჭოს—მიერ „ახალ პროგრამის“ შემოღებაზე მოწერილობა გაეგზავნა საზოგადოებრივ განყოფილებათა და მეც მებრძანა), მაგრამ თვით საქმით მე სისრულეში არ მოვიყვანე მათი განკარგულება: ოთხჯერ ოფიციალურად (1904 წ. №№ 6, 128, 144 და 145) და სამჯერ სიტყვიერად ვთხოვე ჩემს პირდაპირს მთავრობას და ექსარხოსს, და დროებით შევაყენებინე იმ მოწერილობის სისრულეში მოყვანა. ამისთვის მე იგივე მოსაზრებანი წარუდგინე, რომელიც მოკლედ აღნიშნულია თვით იმ ჩემს ოფიციალურს ქალაქში (17 ნოემბერი 1902 წ. № 224), რომელიც საბჭომ ბ. ფანცხავას და მისის კომპანიის ზედგავლენით უყურადღებოთ დასტოვა (იხილე ეს საბუთი ბ. ფანცხავას წინგაკში გვ. 13), სახელდობრ ის მოსაზრებანი, რომ „ამისთანა რთულ საგანზედ (როგორც არის საკითხავი სამეგრელოს სკოლებიდან ქართულის ენის განდევნა) თხოულობს მეტად დიდს სიფრთხილეს, მით უმეტეს დღეს, როდესაც, როგორც ეს თვით საბჭომაც უწყის, საზოგადოება აღელვებულია არა კეთილ-საიმედო პირთაგან გავრცელებულ ყალბ ხმებით“ (იხ. ჩემი მოხსენება 1902 წ. 27 ნოემბრ. №№ 224).

აი, ამ იარაღით, რომელსაც ფოთის საბჭომ, ბ. ფანცხავას თანამოაზრეთა გავლენის ქვეშ, ხელი არ მოჰკიდა, მე მარტოდ-მარტომ სრულიად დამოუკიდებელად საბჭოსგან დამისთა განყოფილებათაგან, მთელი წელიწადი შევაყენე სისრულეში მოყვანა ზემოხსენებულის მოწერილობისა და მწერლობითი ენა საესებით სწარმოებდა მაშინაც, როდესაც ის

ოფიციალურად განდევნილი იყო; უკანასკნელ, როდესაც ოლქის მეთვალყურემ, თანახმად ჩემის ოფიციალურის წერილებისა (16 ოქტომბერ. 1903 წ. №№ 291, 5 იანვ. 1904 წ. №6, 10 მარტიდან № 128, 12 მარტიდან №№ 129 130, 23 მარტიდან №№ 144 და 145 - ეპ. დიმიტრის), შეგვკრიბა საქართველოს საექსარხოსოს ყველა ეპარქიალურნი მეთვალყურენი და ამ კრებაზე ის კითხვაც დაგვიყენა, რომელიც მე მოვახსენე: სამეგრელოს სკოლებში ქართულ მწერლობითის ენის გაუქმების შეუძლებლობაზე. თფილისში ამ საგნის შესახებ გამოწვეულმა, მე, 21 აპრილის თარიღით № 186, შემოხსენებულ საგანზე ოლქის მეთვალყურეს მივართვი ვრცელი „დოკლადი დასაცველად ქართულ მწერლობითის ენისა სამეგრელოში. ხოლო თვით კრების დროს (23-24 აპრილს) ისეთი საბუთები წარმოვუდგინე კრებას სიტყვიერად, რომ მთელმა კრებამ, შემდგარმა მარტო რუსის ტომის მოხელეთაგან, უარპყო წინანდელი თავისი დადგენილობა სამეგრელოს სკოლმში ქართულ ენის გაუქმების შესახებ და ცალკე ოქმით (რომელზედაც ხელი უწერიათ ყველა მოხელეებს და მათთან მეცა) დაადგინა: ქართულის სწავლება სამეგრელოს სკოლებში სწარმოებდეს იმავე პროგრამით, როგორც ყველა ქართლ-კახ-იმერეთის სკოლებში. აი ეს იყო დიალაც დიდი გამარჯვება, რომელშიც ჩემს გარდა არავის ნაწილი არ უდევს, თუმცა ბ. ფანცხავა ამ ჩემს გამარჯვებას განზრახ უმაღლავს საზოგადოებას (თუმც ვერ დამაღლავს იმას, რაც ოქმებით არის აღწერილი, არქივში იპოვება დანომრულ-დაბეჭდილები და უეჭველად მალე დაიბეჭდება ოფიციალურს ორგანოში და გაიძახის: „თუმცა ქართული ენა დაცულ იქმნა, მაგრამ ეს სამეგრელოს მღვდლების საქმეაო და „იაპონიის ომისაო“ (sic! იხ. გვ. 20)!

მართალია, სამეგრელოს სამღვდლოებამ ზმა ამოიღო სასარგებლოდ ქართულ მწერლობითის ენის დაცვისა, მაგრამ

ერთი რომ სამღვდელოებას სახეში ჰქონდა არა მარტო სამრევლო სკოლები, არამედ სასულიერო სასწავლებელი, საიდანაც რევიზორმა ტიხომიროვმა მწერლობითი ენა სრულიად განდევნა, ხოლო მეორედ ის უნდა ითქვას, რომ **ეს სამღვდელოების კრება მაისის დამლევს გახლდა, ხოლო ის ჩვენი კრება, რომელმაც ქართული ენა შეიწყნარა, ერთის თვით ადრე მოხდა** და, მაშასადამე, სრულიად დამოუკიდებლად სამღვდელოების დადგენილობისა; მესამედ ისიც იქონიეთ სახეში, რომ სამღვდელოების „პროტესტი“ უქმად არის დატოვებული. მაშასადამე, ბ. ფანცხავამ ქართულის ენის დაცვაში ტყუილად მხარში ამომიყენა სამღვდელოების პროტესტი და იაპონიის ომი! განსაკუთრებით სასაცილოა ის „იაპონიის ომი“, რომელმაც ვითომ დაიცვა ქართული ენის სწავლება სამეგრელოში. რა წყურვილი უნდა ჰქონდეს ამის მომგონს ჩემის ვათახსირებისა, რომ ამისთანა ლათაიებით უნდა საზოგადოებას თვალი აუხვიოს და არ დაანახვოს ჩემი ღვაწლი ქართულ ენის დაცვისა! ეს სახელი მე მომტაცა ბ. ფანცხავამ და იაპონელებს მისცა ხელში, რომელნიც მაშინ (აპრილს) იალუს ნაპირთან იდგნენ და ნამდვილი ომი არც-კი დაწყებულიყო!

მაგრამ დეე, ვისაც გინდათ, იმას არგუნეთ ეს გამარჯვების დაფნა; ყოველს შემთხვევაში ის ხომ ნათელი ჭეშმარიტება გამოდგა, რომ სამეგრელოში ქართულ ენის სწავლება დაცულია და ამაზე ატეხილი მითქმა-მოთქმა კორები გამოდგა, საზიზლარი ცილის წამება?!

2, ბ. ფანცხავამ ის მეორე ბრალდებულობაც მომაშორა, ვითომ ჩემი „მეორე ნაირი ანგარიში“ ყალბი იყოს, როგორც ამას დღემდე დაჟინებით გაიძახიან „კალამი“ და მისი მიმდევარნი. აი ამაზე თვით ბ. ფანცხავას სიტყვები: „**მართალია ბ. ჟორდანიას, როცა ამბობს, რომ ანგარიშის ბოლო ხანებში დაბეჭდილი 29—30 გვერდი და ორი შემდეგი გვერდიც, ციფრით აღუნიშვნელი, დედანთან სწორია**“ (გვ. 13).

რომ ჩემგან ნამდვილ ანგარიშად წოდებული მართლა დედან-  
თან სწორი იყო და მაშასადამე, ის პირველად გამოცემული  
ანგარიში, რომელიც მე ყალბათ აღვიარე, მართლა ყალბი  
იყო, ამისი ოფიციალური საბუთები მე რედაქციას გავუგზავ-  
ნე, მაგრამ არ იქნა, „კალამმა“ მაინც არ დაიჯერა, და უკა-  
ნასკნელს თავის წერილშიც უფრო დაჟინებით გამოაცხადა  
ჩემის ანგარიშის ყალბობა და თვალთმაქცური ორ-პირიანობა,  
მლაღადებელმან: „პირველნაირი ანგარიში მისი საკუთარიაო“,  
ესე იგი მისი ნამდვილი ანგარიშიაო (იხ. „ცნ. ფ. № 2784)  
ჩემს დოკუმენტებსაც არ დაუჯერა „კალამმა“ და თავისს მკით-  
ხველებს აუწყა: „ამ დოკუმენტებს ფორმალური მნიშვნე-  
ლობა აქვს მხოლოდ და ჩვენ ძალიან ეჭვი შეგვაქვსო  
იმაში, რომ ყველაფერი ისე იყო, როგორც ბ. ჟორდანი-  
ას დოკუმენტები ამბობენო... არა, რაც უნდა დოკუმენტე-  
ბი მოიტანოს ბ. ჟორდანიამ, ვერავის მოატყუილებს, ყო-  
ველი მისი სიტყვა ცხადად გვიმტკიცებს, ვინც ბრძანდე-  
ბაო... დღემდი, როგორც ჰხედავთ, დოკუმენტებითაც ვერ  
დავაჯერე „კალამი“, რადგან მისს თვალში დოკუმენტებს ნა-  
კლები მნიშვნელობა ჰქონია, ვიდრე „სანდო კაცების“ მოწ-  
მობას; სანდო კაცთა სიაში კი „კალამს“ უეჭველად ბ. ფან-  
ცხავაც ეყოლება ჩაწერილი და ამიტომ ზემოხსენებული მოწ-  
მეობა ბ. ფანცხავასი, რომ ჩემი „მეორენაირი ანგარიში“  
**დედანთან სწორიაო**, სავსებით დაარწმუნებს მას და მისს თა-  
ნამოაზრეებს, რომ დღემდი მოლორებულნი იყვნენ, როდე-  
საც ასე დაჟინებით ცილსა მწამებდენ. გაფასდა, გაბათილდა  
ყველა ის მითქმა-მოთქმაც, რომელიც მათ დაამყარეს იმ ყალბ  
ანგარიშზე, რომლის ერთი ცალი მათ ხელში ჩაუვარდათ.

მართალია, ბ. ფანცხავა, აღიარებს-რა ამ ჩემს სიმართ-  
ლეს, სკდილობს რამდენადმე ფრთა შეაკვეცოს ამ სიმართლეს  
და უმატებს, ვითომ ანგარიშის გადამახინჯება ჩემის თანხმო-  
ბით მომხდარიყვეს და მეორე კორრექტურაც დამახინჯებუ-  
ლად დაბეჭდილის ანგარიშისა მე დამეჭიროს, მაგრამ ამ მძი-



მე ტყუილებისთვის ბოძი ანუ საფუძველი ვერ შეუდგამს და ამიტომ თავის-თავად ინგრევა. ხოლო მე ჩემი ნათქვამი ისეთ მტკიცე საფუძველზე დავამყარე რომლის შეგრეცვა შეუძლებელია. ეს საფუძველი გახლავთ: 1, ის ცხარე „პროტესტი“ (12 აგვისტო 1904 წ. № 243), რომელიც საბჭოს გამოცეცხადე იმ დამახინჯებულ ადგილების წინააღმდეგ: ჩემის ნებაყოფლობით რომ დაემახინჯებინათ ჩემი ანგარიში, მაშინ რა პირით შემეძლო საბჭოსთვის ასეთი „პროტესტი“ მომერტყა? ბ. ფანცხავას კომპანია მაინც არ დასთმობდა და მეტყუდა: „რავა გეკადრება შენვე დაამახინჯე შენი ანგარიში და ახლა ჩვენ რაღას გვიჩივიო“? — 2, თვით საბჭომ არა თუ არ უარჰყო ჩემგან იმ „პროტესტში“ მოყვანილი საბუთები, არამედ სამართლიანად აღიარა ჩემი საჩივარი და ჟურნალის დადგენილებით (15 სექტ. № 13) დედნით გაასწორა მეტად დამახინჯებული ადგილები და 3, თვით დამოწმებული პირი დედნისა, რომელიც მე წარუდგინე ჩვენს მეგაზეთეებს... ამდენ „დოკუმენტების“ წინ ცალიერა ლათაიები ბ. ფანცხავასი აბა რის მაქნისია? — ისიც მტკნარი სიცრუეა, ვითომ მეორე კორრექტურა მე მესწორებინოს: მარტო პირველი ფორმა (16 გვ.) გადავათვალიერე ჩემს ფოთში მყოფობას; მერე შუა თიბათვიდან აგარაკად გაველ თფილისის გუბერნიაში და პირველ სექტემბრამდი ფოთს (სადაც ანგარიში იბეჭდებოდა) არ დაებრუნებულვარ. ანგარიშის დაბეჭდვა-კი ფოთში ძლივს დამთავრებულიყო 31 ივლისს და მაშინვე ერთი ცალი ვოსტორგოვისთვის გაეგზავნათ (5 აგვისტოს № 320) და ერთიც მე გამომიგზავნეს ქ. გორში (იმავე თარიღით № 321), რომელიც მე მივიღე 11 აგვისტოს. აქიდან ცხადზე უცხადესია, რომ კორრექტურის დაჭერა მე არ შემეძლებოდა.

ამ ნაირად ბ. ფანცხავას წიგნაკმა საბოლოოდ დაარღვია ის ორივე ბრალდებულება, რომელიც „კალამმა“ ძალად მომახვია თავზე. მეტსაც ვიტყვი: რადგან ამასთან ბ. ფანცხავამ დამიმოწმა, რომ საბჭოს კომისიას (შედგენილს დეკანოზ ივა-

ნიცკის და გ. მარგალიტაძისაგან) ჩემი ანგარიში თვალსაჩინოდ შეუცვლია სხვა ადგილებშიც (გარდა იმ ადგილისა, რომელიც ჩემის „პროტესტის“ ძალით გავასწორებინე), აქიდან ყველასთვის ცხადი ხდება, რომ დაბეჭდილი ჩემი ანგარიში იმისთანა აზრებს შეიცავს, რომელიც მოუწონებია მთელს საბჭოს და მათ შორის თვით ბ. ფანცხავას ნიკოლაძითურთ მიქაბერიძიანათ. ამიტომ თუ ანგარიში საბჭოს რედაქციის შემდეგ საჭოჭმანო რამ დარჩენილა, ამისი პასუხის-მგებელნი ხომ ყველა წევრნი იყვნენ, რომელთაც ჩემის ანგარიშის წინააღმდეგ „პროტესტი“ არ შეუტანიათ (არც ბ. ფანცხავას შეუტანია, თუმცა დამშლელი არავინ იყო.) ცხადზე უცხადესია, რომ ჩემი ფოთური მეგობრებში პასუხის გებას ვერ გაექცევიან, თუ ჩემს ანგარიშში საჭოჭმანო აზრები დასტოვეს.

აქიდან ისიც ცხადია, რამდენად ყალბობს ბ. ფანცხავა, როდესაც სწერს: „რამდენადაც საბჭოს საქმეები გვამცნებს, უკანასკნელად შესწორებული და ბ. თ. ჟორდანიას-მიერ ნამდვილად აღსარებული ანგარიში უწინდელის ვითომ ყალბის ანგარიშის სამაგიეროდ როდი გაჰგზავნია ზემო-აღნიშნულთ პირთ (მე და მ. ვოსტორგოვს) და დაწესებულებას (საოლქო საბჭოს). აქიდგან სჩანს, რომ ანგარიში იანუსივით ორპიროვანია; ერთი მთავრობისთვის, მეორე-კი საზოგადოებისათვის“. თუ რომ ჩემი დედნით გასწორებული ნამდვილი ანგარიში მართლა არ გაუგზავნიათ მაღალ მთავრობისთვის, — რაიცა მე პირველად მესმის, — ამისი ბრალი სავსებით ედება თვით საბჭოს და მისს წევრებს (და მათ შორის თვით ბ. ფანცხავას) და არა მე. ახლა მაინც გაასწორონ თავისი შეცდომა და გაუგზავნონ, — მაგრამ აქ შესანიშნავია ისიც, რომ ბ. ფანცხავა აღიარებს: „რომ შევადაროთ ორი არსებული ანგარიში... მათ შორის არავითარი ლოდიკური განსხვავება არ არის“-ო ესე-იგი ორივე ანგარიშები (პირველი ყალბი და მეორე ნამდვილი, დედნით გასწორებული) არაფრით არ განირჩევიანო (გვ. 28 — 29). რაკი ამისთანა აზრისა ყოფილან ბ. ფანცხავა კომპანიითურთ,

გასაკვირიც არ არის, რომ საბჭოსთვის ეს გასწორებული ანგარიში არ გაუგზავნიათ და, მაშასადამე, თვითონ ჩაუდენიათ ის ცოდვა, რომელსაც მე მდებენ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ აქაც მე გამისწორებია საბჭოსგან ჩადენილი ცოდვა რადგან მე ჩემს პირდაპირ მთავრობას, მ. ეოსტორგოვს, მაშინვე ვაცნობე პირველის ანგარიშის ყალბობა (19 აგვისტო 1902/3 №246) და გასწორებული ანგარიშის ნამდვილობა, რომლის ერთი ცალი მას გავუგზავნე (1904 წ. 12 ნოემბ. №359).

მაგრამ ახლა ვკითხვით თვით ბ. „კალამს“, მართლა არ გაირჩევიათ ერთმანეთისგან ორივე ანგარიშები?—ბ. „კალამმა“ ჩემი მოღალატეობა სწორედ იმ დამახინჯებულ ადგილზე დააფუძნა, რომელიც მან ძალად მე მაკუთნა, და ახლა-კი აღმოჩნდა, რომ თვით საბჭოს კომისიისგან ყოფილა გადამახინჯებული. ნუთუ ახლა მაინც არ მომეხსენება ეს შევპირიანი „კალამი“? ნუ თუ ამისთანა „სანდო პირსაც“ არ დაუჯერებს, როგორიც ბრძანდება ბ. ფანცხავა დი მისგან დახარჯულს სალანძღავ სიტყვებს უკან არ დაიბრუნებს?

ახლა შეუდგეთ თვით იმ „ნომრიან ქაღალდების“ განხილვას, რომელნიც წარმოუდგინა ბ. ფანცხავამ საზოგადოებას, თუმცა დაპირებულის „ურციხვისაგან“ მარტო სამი ქაღალდი გამოუჩენია, ვითომ ეს ქაღალდები ლალატს შეიცავდენ ქართული ენისას. მაგრამ თვით ბ. ფანცხავა კარგად ჰგრძნობს რომ ეს ჩემი ქაღალდები ჩემს ლალატობას არ ამტკიცებენ და ამიტომ საზოგადოების წინ რომ პირშავად არ გამოვიდეს, ყოველს ღონის-ძიებას ხმარობს ამ ქაღალდებში მკითხველს დაანახვოს ის, რასაც ეს საბუთები არ შეიცავენ—ჩემს ლალატობას ქართულ ენისას: ნისლ-ბურუსს ახვევს გარემოებას, ყალბობს, ცრუობს, მაგრამ მაინც ვერ გაუბედნია, ჩემს მოქმედებას მოღალატეობა უწოდოს, თუმცა საზოგადოებას იგი სწორედ ამისთანა ქაღალდების წარმოდგენას დაჰპირდა და აი როგორ თა-

ვი მოუყარა მან ყოველსავე, რასაც მებრალღებს: „აი, ასეთს სამძიმო კითხვაში (ესე-იგი „ახალ-პროგრამის შემოღებაში“) ბ. ჟორდანიას ასე ორგულად, ასე გაძვრომ გამოძვრომით და ბანზე სიტყვის აგდებით გვექცეოდა. მეტსაც ვიტყვი: დაჟინებით გვთხოვდა და გვიჩიოდა კიდევ, „ის პროგრამა სისრულეში მოგვეყვანა განუხილველად. მისმა ასეთმა საქციელმა-კი გვაიძულა გვეთქვა ის, რაც ითქვა და დაიწერა“. ბ. ფანცხავამ ის სთქვა და ის დასწერა, რომ მე მოლაღატე ვარ ქართულის ენისა და ამის საბუთად ურიცხვ ქალღღების წარდგენას დაჰპირდა საზოგადოებას. დღეს „ურიცხვის“ მაგიერ მარტო სამი ქალღღი წარმოადგინა და ამ სამშიც, როგორც თვითონ ამბობს, ღალატი-კი არ სწერია, — არამედ მარტო „დაჟინებათი თხოვა და საჩივარი ყოფილა აღწერილი, რომ საბჭოს განუხილველად მიეღო ის ახალი პროგრამა, „სიტყვის ბანზე აგდება, გაძვრომ-გამოძვრომა.“ თუნდ რომ ბ. ფანცხავას სიმართლეთ ჩამოვართვათ ეს მისი მონაცრუვარი, მაშინაც გონიერი მკითხველი ჩემს მოქმედებაში ღალატს-კი არ აღმოაჩენს არამედ მარტო ფრთხილობას, რომ ეს საკითხავი მარტო საბჭოს მოახვიოს, თვითონ-კი კითხვას გაუსხლეტს, პირ-და-პირის პასუხის მაგიერ ბანზე სიტყვა აუგდოს და სხვა.

მაგრამ ახლავე დაგიმტკიცებთ, რომ ბ. ფანცხავა აქაც ყალბობს და საქმეს სულ უკუღმართად გიჩვენებთ, გაღორებთ. მე არა თუ საქმეს და კითხვებს არ გაურბოდი, არამედ სრულის თავ-გამოდებით, მოხერხებით და სავსე ენერგიით შევები ამ საქმეს და, მიუხედავად ათასნაირ დაბრკოლებათა, საქმე ბოლომდი გავიტანე, უმთავრესი დაბრკოლება ამ ქართულ ენის გამარჯვებაში მე ვპოვე, როგორც ნახავთ, სწორედ ბ. ფანცხავაში და მისს კომპანიაში; განა ცოტანი არიან ჩვენში იმისთანა პირნი, რომელთა თავმოყვარეობას ან კერძო ანგარიშებს ოღნავაც რომ შეეხო, ერთს ამბავს შექნიან, პატრიოტობას და მაღალ გრძნობებს ამ მღაბალ ინსტინქტს ანაცვალევენ, ქარ-ბუქს აგიყენებენ და საშინელს უფსკრულ-ღელვაში ჩავაგდებენ?!

აბა ვიკითხოთ, რომელი „სამძიმო კითხვა“ იყო ის კითხვა, რომელსაც მე ბანზე აგდებით გაუბოდი? ეს კითხვა გახლდათ „ახალ პროგრამის“ შემოღება. ბ. ფანცხავა მკითხველს აღორებს ვითომ ამ „პროგრამაში“ ის ეწეროს, რომ უარ-ყოფილიყოს ქართული ენა სამეგრელოს სკოლებში. ეს სრული სიცრუეა: რომ ამაში დარწმუნდეთ, გთხოვთ ის „ახალი პროგრამა“ ხელში აიღოთ (ყველა სკოლებში იპოვება და საბჭოს წიგნთ-საწყობებში) და დარწმუნდით, რომ ეს პროგრამა, რომელსაც სახელად „ახალი“ დაერქვა, იგივე ძველი პროგრამაა, ესე-იგი ეს ის პროგრამაა, რომელიც 1884 წლიდან მოქმედებს მთელს იმპერიის სკოლებში იმ განჩევით, რომ 1902 წლიდან სინოდმა საქართველოს საექსარხოსოს სკოლებს ნება მისცა ეს პროგრამა, შიდა რუსეთისთვის სამ წლად გაყოფილი, აქაურ სკოლებისთვის **ოთხ წლად ანუ ოთხ ნაწილად გაეყოთ**, რომ ჩვენს სკოლებს შეღავათი მისცემოდა. გარდა ამისა, ამ პროგრამაში **შემოტანილ იქმნა თვრამეტი (18) გაკვეთილი** ქართულ ენისა (პირველს განყოფილებაში 6, მეორეში—5, მესამეში—4 და მეოთხეში—3); ამათგან 11 მწერლობითის ენის შესასწავლებლად, ხოლო 7 გაკვეთილი ხუცურისთვის (იხ. გვ. 10). ცხადია, რომ ქართულის ენისთვის საკმაო გაკვეთილი მიუციათ. რომ მე სიმართლეს მოგახსენებთ, ეს თვით იმ პროგრამის სათაურიდანაც სჩანს: **„Распределение на четыре года учебныхъ предметовъ въ церковныхъ школахъ грузинскаго экзархата“**. ასეთი პროგრამა, ოთხ ნაწილად გამყოფველი არსებულის სასწავლო მასალისა, **საჭიროც იყო** სკოლებისთვის. საბჭოს და მეც ცალკე **ბრძანება** მოგვივიდა ენკენისთვიდან ამ პროგრამით ასწავლეთო, ესე-იგი ოთხ ნაწილად (ანუ ოთხ წლად) გაყავით ის მასალა, რომელიც დღემდე სამ ნაწილად იყო გაყოფილიო. ამ „ბრძანებაში“ მეტი არა იყო-რა, ამიტომ რამდენჯერმე სიტყვიერად ვთხოვე საბჭოს დროებითს თავმჯდომარეს პროგრამა მთავრობის ბრძანებისაებრ სკოლებში დაერიგებინათ,



რათა ამ პროგრამით დაგვეწყო სწავლება (ესე იგი, უფრო შეღავათიანი, ადვილი სწავლება, რადგან რასაც აქამდე სამ წელიწადს ასწავლიდენ, ამას იქით ის ოთხ წელიწადს უნდა ესწავლებინათ). რაკი თავმჯდომარემ არ შეასრულა ჩემი მოთხოვნილება, მე ოფიციალურად მიემართე საბჭოს იმავე თხოვნით 24 ოქტომბრით 1902 წ. № 398. რაკი საბჭომაც ეს ჩემი თხოვნა უყურადღებოდ დასტოვა, მე ამაზე ვაცნობე (ბ. ფანცხავას თქმით, „დავაბეზღე“) ადგილობრივს ეპისკოპოსს (27 ნოებ. №224), რათა განკარგულება ექნა, „ახალი პროგრამები“ დაუყონებლივ სკოლებში გაეგზავნებინა. პროგრამმა მაინც არ დააგზავნეს, ასე რომ 27 იანვარს 1903 წ. (№36) მე ვაცნობე საბჭოს, რომ ეპარქიის ყველა სკოლები ამ სამოსწავლო წელს უახალ პროგრამით რჩებიან-მეთქი. აი ის სამი ჩემი ქალაქები რომელშიაც ბ. ფანცხავამ საზოგადოებას დაანახვა ჩემი „ლალატი“ სამშობლო ენისა. სამსავე ქალაქში მე ერთსა და იმავეს ვსთხოვდი— „ახალი პროგრამები“ სკოლებს დაურიგეთ-მეთქი, რადგან ნაბრძანები იყო იმავე წლიდან ოთხ-წლოვანი კურსი შემოგველო ახალ პროგრამით. „დაჟინებით“ — კი არ ვთხოულობდი, არამედ მინდოდა პასუხისგება თავიდან ამეცილებინა მთავრობის ბრძანების შეუსრულებლობისა, ამიტომ, როცა ყველას ვაცნობე, (თავმჯდომარეს, მერე საბჭოს, მერე ეპისკოპოსს), ამით მე პასუხისგებისგან გაენთავისუფლდი და მერე კრინტიც არ დამიძრავს.

ჩემს „ფოთელ მეგობრებს“ — კი, ვგონებ, სწორედ ის უნდოდათ, რომ პასუხის გებიდან არ გაენთავისუფლებულიყავ...

ახლა განვიხილოთ მეორე მხარეც საქმისა. იმ ახალ პროგრამას ახლავს რამდენიმე შენიშვნა შესახებ სკოლების სამ ხარისხად ანუ ტიპებად დაყოფისა. პირველ ხარისხის სკოლებში, სადაც წირვა-ლოცვა საკუთარს ენაზე აქვთ, ადგილობრივი ენა ისწავლება; მეორე ტიპს ეკუთვნიან ის სკოლები, სადაც სხვა-და-სხვა ეროვნების ბავშვები სწავლობენ;

მესამეს—სადაც ადგილობრივ ენაზე წირვა-ლოცვა არ არსებობს. უკანასკნელ ორი ტიპის სკოლებში ადგილობრივ ენას არ ასწავლიან. როდესაც ოლქის მეოვალეყურემ ბრძანება გამოგვიგზავნა ახალ პროგრამების შესახებ, მან წინადადება მისცა საბჭოს, თქვენის ეპარქიის სკოლები განსაზღვრეთ, თუ რომელი სკოლა რომელს ამ სამ ტიპთაგანს ეკუთვნისო.

რადგან მეორე და მესამე ტიპის სკოლები, (სადაც ქართული ენა აღკრძალულია), ეპარქიაში არ იპოვებოდა, ამიტომ საბჭოს აქ სალაპარაკო და თავ-სატეხი არა ჰქონდა-რა: დაჰგზავნიდა ახალს პროგრამებს სკოლებში, მორჩა და გათავდა! მაგრამ ბ. ფანცხავასებრმა ბრძნებმა ამ პროგრამის „შენიშვნებში“ გამოჩხრიკეს ერთი ადგილი (შენიშვნა მეოთხე), სადაც ნათქვამია: „Если случилось-бы, что грузины какой-либо мѣстности утеряли свой родной языкъ или же, употребляя языкъ хотя-бы съ общею картвельскою основою, но уклонившійся отъ чистаго грузинскаго языка такъ далеко, что население не понимаетъ его, то въ такомъ случаѣ обученіе грузинскому языку не должно быть допускаемо.“

აი ამ სიტყვებს დააჭირა თითი ბ. ფანცხავას პარტიამ და შექნა ყვირილი: აი, ამ შენიშვნით, სამეგრელოს საეკლესიო სკოლებში ქართული ენა გაფასებულია, გაუქმებულიაო, ანუ ვიტყვი თვით ბ. ფანცხავას სიტყვით: „სანამ პროგრამას მივიღებდეთ, (ეს) მაინც გადასაწყვეტია, ესმისთ თუ არა, გაეგებათ თუ არა სამეგრელოს მკვიდრთ ქართული სალიტერატურო ენა. თუ არ ესმისთ, მაშინ მშვიდობით ქართულო ენავ სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან!“—სწორედ ასეთივე ყვირილი შექნეს ბ. ფანცხავასებრმა ბრძნებმა. გთხოვ, მკითხველო, ბრძნულად დააკვირდეთ საქმეს: ზემოხსენებულს „შენიშვნაში“ რომ სიტყვა-კი არ არის მეგრელ ეროვნებაზე ნახსენები, ამ ბრძნებმა საიდან ამოაძვრინეს ეს კითხვა? მეგრელებს რომ მართლაც სამშობლო ენა დაჰკარგოდათ და ქართული ენა არ

ესმოდეთ, მაშინაც-კი ჭკვიანი კაცი ამაზე ხმას ჩაიკმედავდა, რადგან მეგრელებზე იმ შენიშვნაში კრინტიც არ არის დაძრული. თუ თვითონ მთავრობას მეგრელობა არ დაუსახელებია, შენ რა გრჯის, რომ თავის საკლავ დანას თვითონვე სჩხრეკავ? „ვაი ვაი“-ს მორთავა იმ დროსთვის უნდა შეგვენახა, როდესაც თვითონ მთავრობა თავისის პირით დასახელებდა მეგრელობას და ქართულ ენას განდევნას მოუნდომებდა! მაშინაც მარტო „ვაი-ვაით“ ფონს ვერ გავიდოდით, აი, მაშინ უნდოდა მეცნიერულად ხელის გამოღება... მაგრამ რა-კი. როგორც სჩანს, ბ. ფანცხავა და მისი კომპანია დარწმუნებულნი ყოფილან, ვითომ მეგრელებს თვისი დედა-ენა (ქართული) დაუკარგავთ და დღეს არ ესმისთ, ალბათ ამ მიზეზით შექნეს ყვირილი და მთავრობას გააგონეს: არავინ მოგალოროს, მეგრელებს ქართული არ ესმისთ, ახალ პროგრამაში რომ „მეოთხე შენიშვნა“ არის, სწორედ მეგრელებზეა ზედ-გამოჭრილი და ამიტომ სამეგრელოს სკოლებში ქართული არ უნდა ისწავლებოდესო. პირით ამას ვერ გააცხადებდენ, მაგრამ მათ-მიერ შექმნილი ყვირილი სწორედ ამას ეუბნებოდა მთავრობას. ვერას გზით ვერ დავაჯერე მოხსენებული „პარტია“ იმაში, რომ ამ კითხვის აყენება უტკივარ თავის ატკივება იქნება და თავისხელით თავისის საკლავი დანის გამოჩხრეკა-მეთქი. მაგრამ არ იქნა: „პარტიამ“ ჩემი ამ საქმეში გაბმა მოინდომა და მოითხოვა ჩემი კერძო წერილობითი აზრი ამ კითხვის შესახებ.

ჩემი კერძო აზრი-კი სრულიად საჭირო არ იყო, რადგან ჩემი კერძო აზრი უკვე გამოვთქვი, რომ ამაზე მსჯელობა უგუნურობა არის—მეთქი. მაგრამ საბჭომ, „პარტიის გავლენით, დაყინებით და ოფიციალურათ დამიყენა საქმე და 24 ოქტ. 1902 წ. (№ 398) ამისთანა წერილობითი წინადადება მომივიდა: გიგზავნით რა ამასთან ოლქის მეთვალყურის მოწერილობას 20 აგვისტოს თარიღითა, № 931—თ, გურია — სამეგრელოს საბჭო უმორჩილესად გთხოვთ, რაც შეიძლებაოდეს მალე, წარმოადგინეთ თქვენი წერილობითი დასკვნა

(письменное заключение) იმაზე, თუ სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში ახალ სამოსწავლო გეგმის შენიშვნის მეოთხე ლიტერის (ЛИТЕРЬ Г) მიხედვით ქართული ენა უნდა ისწავლებოდეს თუ არა და რომელს ტიპს უნდა ეკუთნებოდენ სამეგრელოს საეკლესიო სკოლები და სხ.

ამაზე მე წინანდებულად პასუხი არ გავეცი, დავმუნჯდი: იქნება გონს ჩავარდენ და მიხვდენ თავისს უგუნურობას მეთქი. სიტყვიერად ხომ ბევრი ვეხვეწე იმ „პარტიას“... მაინც ვერ დავაჯერე!... მეც დავმუნჯდი, სანამ ჯერ სიტყვიერად და მერე ოფიციალურად ხელ—ახლა არ მომთხოვეს პასუხი ზოყვანილს წინადადებაზე. მაშინ მე შემდეგი მოკლე პასუხი გავუგზავნე საბჭოს (27 იანვ. 1903 წ № 37): „ახალი პროგრამა დაუყოვნებლივ გააგზავნეთ სკოლებში; ხოლო იმ საკითხის განმარტება კი, თუ რომელს იმ სამს ტიპთაგანს უნდა მიეკუთნოს ესა თუ ის სკოლა,—თავდაპირველად ეკუთვნის სამაზრო განყოფილებას და, ვიდრე ეს უკანასკნელნი არ გამოსთქვამენ თავიანთს აზრს ამის შესახებ, მე შეუსაბამოთ მიმაჩნია (რომ დავიცვათ არსებული წესი) **ამა თუ იმ აზრის გამოთქმა აღნიშნულს მეტად რთულ საკითხავზე**, რომელიც თხოულობს მეტად დიდს სიფრთხილეს, მით უმეტეს დღეს, როდესაც, როგორც ეს საბჭომაც უწყის, **საზოგადოება აღელვებულია** არაკეთილ-საიმედო პირთაგან გავრცელებულ ყალბ ხმებით“...

აი, ეს ჩემი პასუხიც, ბ. ფანცხავას აზრით, ვითომ ქართული ენის საღალატოდ არის დაწერილი; მაგრამ გონიერი და უზაკველი მკითხველი მიხვდება, რომ აქ მე საბჭოს ვაფრთხილებ, ამ „მეტად რთულს და საჭოკმანო საკითხს“ თავი დაანებეთ, მერე ამისთანა დროს, როცა „ხალხი ღელავს“, უკმაყოფილონი გავრცელებულ ხმებით, რომ ქართულ ენის შეკვეცა უნდათო; ქართულს ენას ხელს ნუ ახლებთ, რადგან ფრთხილობა გვმართებს ამ არეულს დროს—მეთქი. მაშინ არც არევა იყო და არც დარევა, მაგრამ მაინც ხომ ტყუილი არ მითქვამს, რომ საბჭოს ვაფრთხილებდი, ამ კითხვას სულ ნუ

შეეხებით და თუ მაინც-და-მაინც დაიყინებთ,—ჯერ სამაზრო განყოფილებათა მოსთხოვეთ მათი აზრი-მეთქი.

იმედო მქონდა, რომ თუ მაზრის განყოფილებათა დაპკითხვენ, ისინი ბევრს ხანს არ წარმოადგენენ თავის აზრს და მანამდი მაინც ქართული ენის ბედი შეურყვეველად ძველებურად დარჩება-მეთქი. მაგრამ აქაც შევცდი: საბჭოს „პარტიამ“ იმდენი ღონე იხმარა, რომ დააჩქარა სამაზრო განყოფილებანი და მალე წარმოადგენინა თვისი დასკვნა. ახლა მომდგენ და მე მომთხოვეს. გამაბეს მახეში! რაღა უნდა მექნა, ავიღე და ჩემი აზრი ამ საგნის განსამარტავად ვრცლად აღვწერე. 22—23 მარტს ფოთში ჩაველ ამ „დოკლადიანად“. გზაზე გავიგე ქორი, ვითომ რამდენიმე პირნი მარტო იმიტომ არიან მოწადინებულნი, რომ ჩემი „დოკლადი“ იზოვონ, რომ პირადად მე მავნონ, თუნდაც ამით თვით საქმეც საბოლოოდ ჩაიფუშოს; ვითომ მათ აი რა განეზრახათ: ბ. ჟორდანიას, როგორც პატრიოტი, უსაუთოდ ქართულ ენის სასარგებლო „დოკლადს“ შემოიტანს; ამ შემთხვევაში ის მთავრობას მივსცეთ პირში, როგორც მთავრობის მოლაპატეო, და მის მაგიერ ის პირი დავანიშნვიოთ, რომელიც ჩვენთვის საწადელიაო; ხოლო თუ მისი „დოკლადი“ უარის—მყოფელი იქნება მეგრელების ქართველობისა, მაშინ სისხლის სამართალში მივსცეთო, როგორც ფიცის გამტეხელიო და სრულიად სამსახურიდგან გავაძევებინოთო.—საქმე იმაშია, რომ როდესაც იანოვსკის წყალობით მეგრული ლოცვები დაბეჭდეს, მაშინ მე ოფიციალურ ქალაქდებით სამჯერ ჩაუფუშვეს ბოროტება იმ საბუთით, რომ მეგრელების ქართველობა დავამტკიცე. ეს ყველამ იცის და „პარტიამ“ ხომ უკეთ იცოდა. ახლა რომ საბჭოში სულ წინააღმდეგი აზრი შემეტანა, მაშინ მე, როგორც ფიც-მიღებულს ჩინოვნიკს, მართლა ფიცის გატეხას დამიმტკიცებდენ, როცა ორს ერთი მეორის წინააღმდეგს ჩემს „დოკლადს“ გამომიმტკიცებდენ ერთსა და იმავე საგანზე.

მე ქორები მეზიზღება, მაგრამ როდრმათ ჩაუკვირდი საბ-



ქოს საქციელს, მართლა ექვეები დამებადა და ასე განვიზრახე: ეს ხომ ცხადია, რომ ამ კითხვის აღძრვა მართლა უგუნურობაა მაშინ, როდესაც **თვით მთავრობას არ აღუძრავს ეს კითხვა**; ჩემი „მეგობარნი“ უგუნურნი არ არიან, მაშასადამე, მართლა რაიმე **ფარული ანგარიში** უნდა ჰქონდეთ მეთქი, თუ ასე არ არის, რას ნიშნავს ასეთი დაჟინება ჩემის მეგობრებისა, გაუგებარი აჩქარება და უსათუოდ ჩემი გარევა ამ საქმეში, როდესაც საქმისათვის სრულიად არ იყო საჭირო არც კითხვის აღძრვა, არც აჩქარება აღძრული კითხვისა და არც ჩემი **კერძო წერილობითი აზრი**, რომელსაც ასე დაჟინებით თხოულობდენ მაშინაც, როცა **მე თანახმა ვიყავ ხელი მომეწერა ყოველსავე საბჭოს დადგენილებაზე ამ საგნის შესახებ**, თუ სხვებიც ხელს მოაწერდენ. ამ განზრახვამ და იმ ჯორმა იმდენად დამაფიქრიანეს, რომ ჩემის სახელით დაწერილი „დოკლადი“ მაშინვე გადავაწერინე „კოლხიდის“ სასტუმროში (22 მარტი) ეპარქიის კანცელარიის მწერალს ბათუ ურიდიას საბჭოს სახელით იმ განზრახვით, რომ ამ „დოკლადს“ საბჭოს მივართმევ; თუ მოეწონებათ, ყველანი ხელს მოაწერენ და მეც მოვაწერ და თუ არ მოეწონებათ, მასალათ მაინც გამოადგებათ-მეთქი.

გადავაწერინე და მოვიწვიე რამდენიმე წევრი საბჭოსი, მაგრამ არ მობრძანდენ ბ. ნიკოლაძე, ბ. ჩაჩანიძე, არც, რა საკვირველია, ბ. ფანცხავა და ბ. მიქაბერიძე. მობრძანდენ საბჭოს ახლად დანიშნული თავჯდომარე, დეკ. ნ. თალაკვაძე აგრეთვე მღვდელი იოანე ბობოხიძე, თავჯდომარე საბჭოს ზუგდიდის განყოფილებისა, მ. გიორგი გეგეჭკორი, პროტოდიაკონი ლ. ხოშთარია და რამდენიმე კერძო პირნი. ამათ დიდათ მოიწონეს ჩემი „დოკლადი“ და მთხოვეს საბჭოში შემეტანა, რომ საბჭოს დადგენილობის საფუძველად გამხდარიყო და საბჭოს სახელით წარდგენილიყო მაღალ მთავრობასთან..

23 — მარტის სხდომაზე დავესწარი; ის „დოკლადი“ რომ თან მქონდა, ეს რამდენმამე წევრმა მაინც იცოდენ, მათ შო-

რის იმ პირებმაც, რომელნიც მობრძანდენ „კოლხიდის“ ნომერში და რომელნიც არ მობრძანდენ, ისინიც გაიგებდენ ამ გარემოებას.

როცა თავჯდომარემ კრება გახსნა, პირდაპირ დააყენა კითხვა. მეგრული ენა რამდენად დაშორებულია ქართულ ენას, მეგრელებს ქართული ენა ესმისთ თუ არა? ამ კითხვაზე ბ. ბ. ნ. ნიკოლაძემ და ი. ფანცხავამ მოითხოვეს ჩემი **კერძო წერილობითი** აზრი და გამოაცხადეს: სანამ ეპარქიის მეთვალყურე თავისს **კერძო წერილობითს აზრს** არ წარმოგიდგენს, მანამდი ამ კითხვის განხილვა არ შეიძლებაო. მე მოვახსენე: კერძო წერილობითს აზრს მე არ წარმოვადგენ, რადგან, ეს უკანონოდ მიმაჩნია ამ საბუთის ძალით: რა-კი საბჭოს (მთავრობა) ჰკითხავენ, საბჭომანვე უნდა მისცეს პასუხი და არა ეპარქიის მეთვალყურემ. თქვენ რომ გეკითხებათ მთავრობა, ახლა მე როცა წამოვხატე და თქვენ მაგიერ მე მივცე პასუხი, მაშინ ხომ ჩემზე ასრულდება ანდაზა: „არა მკითხე შეამბეო, მიტყეპე და მიაგდეო.“ აწ ხანში შესულს კაცს იმისთანა უგნურობას ნუ მაქნევინებთ, რომ მერმე თქვენვე დამცინოდეთ-მეთქი: ჯერ რომ სრულიად საჭირო არ არის ამ კითხვის წამოყენება, რომელსაც საფუძველი არა აქვს ახალ პროგრამაში, და თუ მაინც-და-მაინც კითხვას დააყენებთ, ყველამ თავ-თავისი აზრი წარმოსთქვით, მეც ჩემსას ვიტყვი და ბოლოს უმეტესობა რომელს აზრს დაადგება ის მივიღოთ და იმას ყველამ ხელი მოვაწეროთ; თუ მიბრძანებთ, მზათ ვართ კრების დადგენილების ჟურნალიც მე შევადგინო-მეთქი. ამაზე შეიქნა განხეთქილება: „პარტია“ ბ. ნიკოლაძის და ფანცხავას აზრს დაადგა და ამ გავლენიანმა კაცებმა ბევრი „ნეიტრალი“-ც გადაიზიდეს. მეორე ნაწილი თხოულობდა დღესვე გაგვეჩრჩია საქმე... შეიქნა ხმაურობა... ბოლოს ხმის უმეტესობით დაადგინეს შემდეგი: **Просить Его Преосв., Преосв. Александра, Епископа Гурійско-Мингрельскаго, обязать Епархіальнаго На-**

блюдателя представить въ Совѣтъ свое особое письменное заключеніе по сему вопросу къ 16-му апрѣля сего года, къ каковому дню припоровить послѣднее засѣданіе для рѣшенія возбужденнаго вопроса. დაახლოვებით ამავე სიტყვებით დაიწერა საბჭოს „პროტოკოლი“, რომელსაც, ჩვეულებისამებრ, მეც ხელი მოვაწერე, და არა იმიტომ, ვითომ მე ამ დადგენილობის თანახმა ვიყავ; პირიქით მე მაშინვე გამოვაცხადე, კერძო ჩემს აზრს მანამდი არ წარმოგიდგენთ, თუნდაც არქიელმა ძალაც დამატანოს, სანამდი სამინისტრო სკოლების წარმომადგენელისაგან არ მომივა პასუხი იმაზე, თუ რაზე დააფუძნეს მათ სამეგრელოს სამინისტრო სკოლებიდან ქართულ ენის განდევნა-მეთქი.

შესანიშნავია, რომ ამ „პროტოკოლს“ ბ. ფანცხავა განზრახ უმაღლავს საზოგადოებას, ხოლო სამინისტრო სკოლების წარმომადგენელისაგან პასუხის მოთხოვა ღალატად დაუსახავს. ვინ არ მიხვდება, რომ მე ამით ღალატი-კი არ განმიზრახავს, არამედ საქმის დაგვიანება გაჭიანურება, რომ თვით ეს უგუნურად და საღალატოდ აღძრული კითხვა თრევა-თრევით ჩამეფუჩჩებინა; ხოლო თუ არ ჩამაფუჩჩებინებდენ, იმ შემთხვევაშიც სამინისტროს მთავრობისაგან მაინც საჭირო იყო მოგვეთხოვა ის საბუთები, რომლის ძალით მათ სამეგრელოს საერო სკოლებიდან დიდი ხანია განდევნეს ქართული ენა, რადგან უამისოდ არ შეიძლებოდა სავსებით დაგვერღვია მთელი მოწინააღმდეგეთაგან დაყენებული საბუთიანობა, რომლის ძალით განდევნილ იქმნა ქართული ენა სკოლებიდან, მით უმეტეს, რომ თუ საეკლესიო მთავრობა ქართულის განდევნას მოისურვებდა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან, იმავე საბუთებზე დაემყარებოდა.

თუმცა საბჭომ 16 აპრილისთვის დანიშნა სხდომა, მაგრამ მე მაინც გადაწყვეტილი მქონდა ამ სხდომისთვისაც ჩემი აზრი არ წარმედგინა და უგუნურად აღძრულს კითხვას უსათუოდ დიდს ხანზე გადავადებინებდი, სანამდი არ მოეწყინებო-

დათ და სულ ხელს არ აიღებდენ ამ საღალატოთ აღძრულს კითხვაზე. მაგრამ ამ დროს მობძანდა საქართველოს ექსარხო-სი და ის მოხდა, რაც ზემო აღწერე და რაც მე ოფიცია-ლურს ჩემს ანგარიშში აღვნიშნე (გვ. 28—29), ხოლო ბ. ფანცხავამ განგებ დაუმალა საზოგადოებას: ეს საკითხავი, რომელსაც მე მუდამ ვცდილობდი არ აღმეძრა, არათუ აღძრეს, არამედ კიდევ გადასწყვიტეს: თავჯდომარეს უბრძანეს სამეგრელოს სკოლების სიების წარმოდგენა; საქმე ოფიციალურად წაგებულ იქმნა. მაგრამ, როგორც ზემო აღწერე, მე **მარტოდ-მარტომან, არავინ არ იცოდა ისე**, (რადგან მამბეზღართა-გან მეშინოდა) მთავრობას ჩავაგონე, მთელი წელიწადი ფაქტიურად ქართულს ენას ასწავლიდენ, ხოლო უკანასკნელ ზემოხსენებულ ჩემის ოფიციალურ „დოკლადებით“ და საექსარ-ხოსოს მეთვალყურეთა კრებაზე (აპრილი 1904 წ.) პირადად საქმის დაცვით ქართული ენა ისევ შემოვადებინე **ოფიციალურადაც**, რომლის სწავლება ერთის დღითაც არ შეწყვეტილა. ეს საქმეებისგან დასანახია და ოქმებში წაიკითხება, და ტყუილად ცდილობს ბ. ფანცხავა ეს გამარჯვება იაპონიის ომს მიაწეროს, ან საბჭოს წევრებს, ან ჩემს „მეგობრებს“, რომელთაც „ინტერესებით“ ძირი მოუთხარეს ჩვენს საქმეს, ან ადგილობრივ სამღვდელოების კრების „პროტესტს“, რომელიც მოხდა ერთის თვის შემდეგ ამ გამარჯვების.

ზემო აღწერილი გარემოება ჭეშმარიტია და მისი შერყე-ვა ცრუ-მოწმეობითაც არ შეიძლება, რადგან ოფიციალურ დოკუმენტებზეა დაფუძნებული და თვით საქმის მიმდინარეო-ბის სიმართლეზე. ის ჩემი „დოკლადი“ დასაცველად ქართუ-ლის ენისა, რომელიც მე, როგორც მოგახსენეთ, ბ. ბათუ ურიდიას გადავაწერინე, რა-კი საქმე ასე მოულოდნელად უკუღმართად წავიდა (იხ. ჩემი ანგარიში გვ. 28-29), იმავე 1903 წლის მაისის დამღვეს მე ნოტარიუსს, ბ. ი. ანჯაფარი-ძეს, ჩავაბარე გადასაცემად სათავად-აზნაურო კრებისა, რად-გან ხმა გავრცელდა, რომ ამ კრებამ უნდა აღძრასო

შუამდგომლობა, რათა ქართული ენა დაცულ იქნას სამეგრელოს სკოლებში. მას შემდეგ ის „დოკლადი“ მე არ გამომირთმევია ბ. ანჯაფარიძისთვის, რომელიც, იმედი მაქვს იმ „დოკლადსაც“, თუ საჭირო იქნა, გამოაჩენს, როგორც საბუთს ზემოთქმულისას.

რა დასკვნა უნდა გამოიტანოს კაცმა ზემოთქმულისაგან? უეჭველად ის დასკვნა, რომ კერძო ინტერესებმა აქაც საქმე წაგვიპილწა; საბჭოს გავლენიან პირებს ჩემთან მტრობა-შურისძიებამ თვალი დაუბნელა და ისეთი კითხვა აღადრევინა, რომლის წამოყენება იმ ჩემს მეშურნეებს უგუნურებად უნდა ჩათვალოთ, საქმის ლაღობად. ხოლო ჩემის მხრით მკითხველი ნახავს, თუ რა დაჟინებით ვცდილობდი და ვფრთხილობდი, ეს კითხვა არ წამოეყენებინათ და მით საქმე არ გაეფუჭებინათ, მაგრამ როცა ეს კითხვა, მიუხედავად ამისა მაინც წამოაყენეს, მაშინ საქმის გაჭიანჭურებას ვცდილობდი, სახიფათო კითხვის ჩაფუჩეჩებას, საქმის ჩაჩუმებას.

რომ ჩემი მოქმედება იმ კითხვაში არა თუ ლაღობიანი არ იყო, არამედ კანონიერი, გონიერი, და წინდახედული, ამისი შეურყეველი საბუთი გახლავთ მთელი იმერეთის საეპარქიო საბჭო და მისი ოფიციალური ჟურნალები.

იმერეთის საბჭომ სრულიად ისეთივე „ახალი პროგრამა“ მიიღო, როგორც გურია-სამეგრელოს საბჭომ, ისეთივე მოწვევრილობა მთავრობისა და სრულიად იმავე გარემოებაში იყო; მეტსაც ვიტყვი: თუ სადმე წამოსაყენებელი იყო ზემოხსენებული „მეოთხე შენიშვნა“ პროგრამისა უმეტესად იქ, იმერეთის ეპარქიაში, რომელსაც აკრავს სვანეთი მისის სამრევლო სკოლებით. სვანებს რომ მართლა დაუკარგავთ დედა-ენა (ქართული) და მათი ენა იმდენათ დაშორებულია ქართულიდან, რომ ოდნავ თუ ეტყობა ქართული ენის კვალი, ამას ბევრი ლაპარაკი არ სჭირია. ეს კი მეგრულ ენაზე არ ითქმის, რადგან მეგრული იმდენად დაახლოებულია ქართულ ენას, რომ ვისაც ქართული ენის ღრმად შესწავლა უნდა, მან მეგრული უნდა შეისწავლოს.



მაშასადამე, თუ სადმე აღსაძრავი იყო კითხვა „მეოთხე, შენ-ნიშნის შესახებ, უსათუოდ იმერეთის ეპარქიისა და არა გუ-რია-სამეგრელოს საბჭოში.

ახლა ვიკითხოთ: როგორ მოიქცა იმერეთის საბჭო? რო-გორც-კი იმერეთის საბჭომ მიიღო ზემოხსენებული „ახალი პრო-გრამმა“ და ოლქის მეთვალყურის მოწერილობა (№932), პი-რველსავე მორიგ სხდომაზე დაადგინა: „Учебный планъ (ე. ი. ის „ახალი პროგრამა“) принять къ свѣдѣнію и исполненію и разослать его... членамъ Совѣта и по школамъ“ (იხ. ჟურნალი №14-17 სექდ. 1902 წ.). პრო-გრამმა ყველა წევრებს დაურიგდა. იმერეთის ეპარქიის მეთვალ-ყურემ, ცნობილმა პატრიოტმა მ. კელენჯერიძემ, რომლის დასკვნა მოითხოვა საბჭომ, შემდეგ კრებაში (10 ოქდ. 1902 წ.) **სიტყვიერად** მოახსენა საბჭოს, რომ „მან უკვე შეადგინა ახალ პროგრამის მიხედვით განწესრიგება საკვირაო გაკვეთილებისა, რომელიც უკვე დაურიგა ერთ-კლასიან და ორ-კლასიან სკო-ლებს“ (იხ. ჟურნ №16, 10 ოქდ.) მაშინ კრებამ დაადგინა: „ყველა იმერეთის სკოლები ჩაირიცხოს პირველ ხარისხის ანუ პირველ ტიპის სკოლებშიო“. ეს ჟურნალი საბჭოსი დაამტკიცა 18 ნოემბერს იმერეთის ეპისკოპოსმა ლეონიდემ.—იმერეთის საბჭო ამაზე არ გაჩერდა და რადგან გამოგზავნილი „ახალი პროგრამები“ არ ეყო ყველა სკოლებს, კიდევ რამდენიმე ასი ცალი გამოიწერა დი დაურიგა ზედამხედველებს, მასწავ-ლებლებს, სკოლის გამგეებს და სხ. (იხ. № 627.).

აი როგორ იქცეოდა იმერეთის საბჭო იმ დროს, როცა გურია-სამეგრელოს საბჭო, „პარტიის“ ზედ-გავლენით, მიუ-ხედავად ოლქის მთავრობის ბრძანებისა და ჩემის დაჟინებისა, პროგრამას არ აგზავნიდა, მეგრულ ენაზე კითხვას აყენებდა, ეპარქიის მეთვალყურესგან კერძო წერილობითს დოკლადს თხოულობდა, ამაზე დაჟინებით ქალაქს ქალაქზე უგზავნიდა და თავისს ჟურნალში ერთსა და იმავე დადგენილობას აჭრელებ-და: რაო-და, სანამ ბ. ჟორდანიასაგან ხელ-მოწერილი წერი-

ლობითი „დოკლადი“ არ მოგვივა, მანამდი სამეგრელო სკოლებზე მსჯელობას ნუ ვიქონიებთო. იმერეთის საბჭომ-კი მაშინვე **ბრძნულად** ყური მოიყრუა იმ „მეოთხე შენიშვნის“ წინ და რადგან ამ შენიშვნაში სვანები არ იყვნენ დასახელებულნი, არც მეგრელები, სვანეთის სკოლებზე კრინტი არ დასძრა, ახალი „პროგრამმა“ მაშინვე მიიღო და ეპარქიის მეთვალყურის სიტყვიერი განცხადებით დაკმაყოფილდა, რომელმაც მარტო ის მოახსენა, რომ ახალ პროგრამის მიხედვით გაწესრიგება მე კიდევ შევადგინე და სკოლებს დაურიგეო. დიალაც ასე ბრძნულად უნდა მოქცეულიყო ფოთის საბჭოც, თუ ქართულ ენის ინტერესი უნდოდა დაეცვა და არა „ინტრიგების“ გაბმა, **კერძო** ანგარიშებით გატაცება... ასე რომ მოქცეულიყო ფოთის საბჭო, სამეგრელოს სკოლების შესახებ კითხვაც არ აღსდგებოდა, როგორც იმერეთის საბჭოში სვანეთის სკოლებზე კითხვა არ აღძრულა, და ის განსაცდელიც არ მიეფლინებოდა ქართულ ენის ინტერესს, რომელიც ინტრიგანებმა მოუვლინეს, დაამხვეს, მერე თვითონვე თვისი ცოდვა უბრალო კაცებს გადააბრალეს და ეს ამოდენა ალიაქოთი ატეხეს, ქვეყანა მოატყუეს, მაგრამ „ტყუილს მოკლე ფეხები აქვს“ და მატყუარა ამ მოკლე ფეხებით დიდს მანძილს ვერ გაივლის, რამდენიც ნებავს, რომ იცრუვოს და იყალბოს.

მართალია, ბ. ფანცხავა ფოთის საბჭოს მაინც ამართლებს და ამბობს, რომ 30 მაისის სხდომაზე ფოთის საბჭომ დაადგინაო: „ეპარქიის ყველა სკოლები, გარდა ხუთიოდესი, რომელნიც მეორე ტიპის სკოლებად ჩაითვლებიან, ცნობილი იქმნენ პირველ ტიპის სკოლებათო“, — მაგრამ ჯერ რომ ეს მაშინ მოხდა, როცა საქმე უკვე გაფუჭებული იყო, ურემი გადაბრუნებული და დამტვრეული... „შიმშილით მომკვდარს ფლავს უყრიდენ პირშიო“ — სწორედ ამას ჰქვია, მეორედ. ამ დადგენილობამ გამოკეთების მაგიერ უფრო გააფუჭა საქმე იმით, რომ „ხუთიოდე სკოლა“ მეორე ტიპისად აღიარა...

ეს საშიშარი ნაბიჯი შემდეგ ჩემის და მ. ივანიკის წინადადებით ფოთის საბჭოს გავასწორებინეთ მაშინ, როდესაც ამ საბჭოს წევრობიდან **თავისის ნებით** (და არა იძულებით) ინტრიგის მოყვარენი **გავიდნენ** ან არ დაესწრნენ სხდომას. — აი ასეთი გახლავთ ის „გაბედული და გადაწყვეტილი დასკვნა ანუ დადგენილობა „ფოთის საბჭოსი, რომლითაც ბ. ფანცხავას თავი მოაქვს!

ამ დადგენილობას—კი არ გაუსწორებია საქმე, არამედ იმ ზემოაღწერილობა ერთის წლის განუწყვეტელმა ოფიციალურმა და არა-ოფიციალურმა ბრძოლამ, რომელიც მე **მარტოდ მარტომ** ვიტვირთე და ღვთით სახელოვნად დავასრულე, გაფუჭებული საქმე გამოვაბრუნე, ქართული ენის სწავლება სავსებით დავიცევ სამეგრელოს სკოლებში, როგორც ამას წაიკითხავთ ზემონაჩვენებს ოქმებში და საბუთებში და თვალითაც დასანახია, აქ არც საბჭო დამხმარებია, არც იაპონია, არც სვიატოპოლკ-მირსკი, არც „ახალი სიო“, რომელიც მაშინ არ ჰბერავდა და ახლაც არ უბერავს მატყუარეებს...

იმაშიც ყალბობს ბ. ფანცხავა, ვითომ „საბჭოს გაბედულ წევრების დარბევას“ და ალექსანდრე ეპისკოპოსის გადაყენებას ქართულ ენის განძევება ჰქონოდეს სახეში. პირ-იქით სწორედ ამ ამბების შემდეგ (აპრილის დამლევს 1904 წ.) ქართულმა ენამ სამეგრელოში ხელ-ახლა ფეხი მოიკიდა ოფიციალურად, რომელიც მანამდინ არა-ოფიციალურად სწარმოებდა.

ბ. ფანცხავა იმაშიც ყალბობს, ვითომ მე ეპისკოპოსის დიმიტრის ყურმოჭრილი ყმა ვიყავ და ყოველ მისს განზრახვას ისე ვემსა პურებოდი, როგორც „ხელი ხელსა ჰბანს“, სამაგიეროდ მისგან ჯილდოებს ვიღებდი, ხოლო ეპისკოპოსს ალექსანდრესგან მე, პირ-იქით, შეურაცხ-ყოფილ ვიყავ და სხვა.

საკმაოა კაცმა წაიკითხოს ის რეზოლიუციები ფოთის

საბჭოს და მის განყოფილებათა ჟურნალებზე და სხვა ქალაქ-  
დებზე, რომ მაშინვე დარწმუნდეს, თუ რა განწყობილება  
სუფევდა ჩემსა და ებ. დიმიტრის შორის. ჩვენი წამხდარი  
დამოკიდებულება უმაღლეს მთავრობის ყურამდიც მივიდა,  
ხოლო ბ. ფანცხავამ სავსებით იცოდა, მაგრამ მაინც ტყუი-  
ლის სიო მოჰბერა. ამ განხეთქილებას ის მოჰყვა, რომ მე  
**გავცალე** მღვდელმთავარს და სხვა ეპარქიაში გადაველ; მე  
შემეძლო კერძო წერილებითაც დამესაბუთებინა ეს ჩემი  
დიმიტრისადმი წამხდარი დამოკიდებულება. მაგრამ კერძო  
წერილებს ავტორების უნებურად ვერ დავბეჭდავ; ხოლო  
ვისაც ეჭვი აქვს, მობრძანდეს და წავაკითხებ.

სწორედ სასაცილოა, რომ ბ. ფანცხავა ჩემს ანგარიშში  
აღწერილ კამათობასაც „ფეხებიან სიცრუეს“ უწოდებს. ფეხ-  
ებიანი სიცრუე არ გამოიგონია, ხოლო სიცრუე რომ უფეხია,  
ანუ „მოკლე ფეხებიანი“; ამას ხალხის ანდაზაც ამოწმებს და  
თვით ბ. ფანცხავაზე გამოჩნდება: ჩემმა ანგარიშმა ორჯერ  
გაირა მთელის ფოთის საბჭოს კრიტიკის ქარ-ცეცხლში; მთე-  
ლის საბჭოს მოწმეობა სჯობია, თუ ბ. ფანცხავასი და მისის  
მეგობრების ცარიელი ლათაიები? მერე ვინ დაიჯერებს, რომ  
ოფიციალურს ანგარიშში, რომელიც მივართვი იმ კამათზე  
დასწრებულ ბანოვან პირებს (მაგ., ექსარხოხს), მე სიცრუვის  
თქმას გავბედავდი? კამათზე დასწრებულნი ჩემი უფროსები,  
ამისთანა ჩემს სიცრუევს რომ წაიკითხავდენ, ხომ თავი  
მომეჭრებოდა? ან როგორ არ შემეშინდა კანონისა, რომელიც  
ოფიციალურს ქალაქში სიცრუისთვის სასტიკად სჯის? ან  
ბ. ნიკოლაძემ რატო ხმა არ ამოიღო, როცა მე ის კამათი  
გაუგზავნე წარწერით? ან სხვა წევრები საბჭოსი, და მათ შო-  
რის თვით ბ. ფანცხავაც, აქამდი რატო ხმას არ იღებენ და  
საბჭოში „პროტესტი“ არ შეიტანეს? ნუ თუ ცრუმოწმეობით  
შეიძლებს ბ. ფანცხავა თვისის სიცრუის ლელოს გატანას?  
ბ. ფანცხავა ბრძანებს, ვითომ იმ კრებაზე მე კრინტიც არ  
დამეძრას... ნეტავი მართლა ხმა არ ამომელო და გაჩუმებულ-

ვიყავ: დიდი უგუნურობა გომივიდა, რომ მაშინ ხმა ამოვიღე, რადგან რაღა ჩემი გამოხტომა იყო საჭირო, როცა ისეთი ბრძნები ორატორობდენ, როგორნიც არიან ბ. ბ. ფანცხავა ნიკოლაძითურთ მიქაბერიძეანად? ჩემს მაშინდელს სულელოებას ახლაც მოვსტირი... თუ მე არა მითქვამს-რა, მაშ რაზე მახრჩობთ საყვედურით, მეგრელების ქართველობა უარჰყავიო ხოლო თუ მე უკუღმართად ვილაპარაკე ან რამე დავაკელი, თქვენისთანა ბრძნები ასამდი რომ იმ სადილს დაესწარიო, რატომ არ გამისწორეთ უმართლოდ თქმული, რად არ შეავესეთ ჩემგან დაკლებული? მაგრამ კმარა, ყოველი თქვენი თავის მართლება, ბ. ფანცხავა, „ჩურჩული“ იქნება, მეტი არა-რა!...

ვსტკვათ, ვითომ მე მართლა ხმა არ ამომეღოს იმ კრებაზე და ეს ხალასი სიმართლე იყოს; მერე? — მერე ის, რომ მე ოფიციალურს ჩემს ანგარიშში, ჩემს **საქმის ქალაქში** ხომ დავწერე, ცხადად და საქვეყნოდ გამოვამჟღავნე, დავბეჭდე და მთავრობას დავურიგე, რომ მე მეგრელები ქართველებად მიმაჩნია, მეგრული ენა ქართულ ენად მეთქი? თუ მე იმ კამათობის დროს, როცა **სიტყვების სროლა** იყო, გავჩუმებულვარ, მერე ხომ როცა **საქმე საქმეზე** მიდგა, მაშინ ხომ მაინც ხმა ამომიღია და სიმართლე საქვეყნოდ აღმიარებია? აბა გამოიცან, ბ. ფანცხავა, სიტყვა სჯობია თუ საქმე? სიტყვით გამუნჯება სჯობდა, თუ საქმიან ქალაქდით გამოლაშქრება? არა, ბ. ი. ფანცხავა, თქვენი სიცრუვე „ფეხებიანი“-კი არ არის, არც მოკლე ფეხებიანი, არამედ სრულიად უხელუფეხო, კუდიანი ბრძანდება, და ეს ჩემი არა ბრალია თქვენს თავს დააბრალებთ!

---



494.63

5841

494.63

5 841